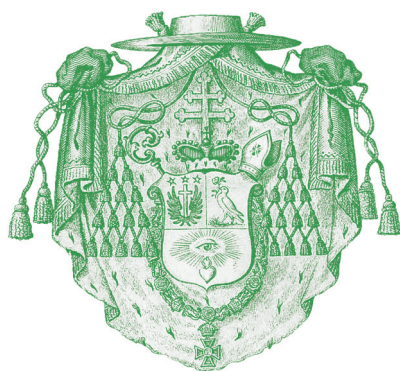

MAGYARORSZÁG EGYHÁZMEGYÉI
ÉS FŐPÁSZTORAI

1804–1918

I/8.

COLLECTANEA STUDIORUM ET TEXTUUM

CLASSIS III, FASC. I-8

MAGYARORSZÁG EGYHÁZMEGYÉI ÉS FŐPÁSZTORAI

INTÉZMÉNYTÖRTÉNETI – ÉLETRAJZI LEXIKON
1804–1918

Szerkesztette

SZIRTES ZSÓFIA, TUSOR PÉTER, RUPERT KLIEBER

Szerkesztőtársak

FAZEKAS ISTVÁN & FORGÓ ANDRÁS

BUDAPEST

2024

COLLECTANEA STUDIORUM ET TEXTUUM

CLASSIS III, FASC. I-8

A VÁCI EGYHÁZMEGYE
ÉS PÜSPÖKEI

BUDAPEST

2024

Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nuncupatae
Series II: Collectanea Studiorum et Textuum

sub Alto Patrocinio Em.mi ac Rev.mi

P. Card. ERDŐ

fundavit ac moderatur

P. TUSOR

Kiadja a Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport
és a HUN-REN BTK Moravcsik Gyula Intézet

A lexikon alapjául szolgáló kutatás az MTA-PPKE 'Lendület' Egyháztörténeti Kutatócsoport
(LP 2012/53; Kcs. 30207) szervezésében, az MTA TKI támogatásával 2012–2017 között folyt.

A szócikkek a *Die Bischöfe der Donaumonarchie 1804 bis 1918. Ein amtsbiographisches Lexikon. Band I: Die röm.-kath. Kirchenprovinzen Gran, Kalocsa, Erlau im Königreich Ungarn*, hg. von RUPERT KLIEBER, unter Mitarbeit von PÉTER TUSOR (Berlin, Duncker & Humblot, 2020) bevezetőinek és biogrammainak magyar nyelvű, javított és részben átdolgozott változatai.

<http://institutumfraknoi.hu>

© *The authors and the editors, 2024*

ISSN 2732-0790

ISBN ebook 978 963 416 423 4

ISBN ebook 978 963 416 392 3 (összkiadás)

Felelős kiadó: a sorozat szerkesztője

Szerkesztette, szedte és tördelte: a *Typographia Pannonica*

Olvasószerkesztő: Lőrincz Zita

Kiadásra előkészítette: a GONDOLAT Kiadó

TARTALOM

I-8. Váci egyházmegye / Dioecesis Vaciensis	
I-8-0. A váci egyházmegye 1804–1918 között (Balogh Margit)	7
I-8-1. HABSBURG-LOTHARINGIAI KÁROLY AMBRUS, 1807–1808 (Forgó András) .	14
I-8-2. KÁMÁNHÁZY LÁSZLÓ, 1808–1817 (Rétfalvi Balázs)	16
I-8-3. NÁDASDY FERENC, 1824–1845 (Tóth Tamás)	20
I-8-4. ROSKOVÁNYI ÁGOSTON, 1851–1859 (Viliam Judák, Rupert Klieber) . . .	25
I-8-5. PEITLER ANTAL, 1859–1885 (Rétfalvi Balázs)	31
I-8-6. SCHUSTER KONSTANTIN, 1887–1899 (Rétfalvi Balázs)	38
I-8-7. CSÁKY KÁROLY EMMÁNUEL, 1900–1919 (Rétfalvi Balázs)	45
<i>Rövidítések</i>	53
<i>Képarchívum</i>	55

I.8. VÁCI EGYHÁZMEGYE DIOECESIS VACIENSIS

I.8.0. A VÁCI EGYHÁZMEGYE 1804–1918 KÖZÖTT

Alapítás

A váci püspökség I. (Szent) István királynak a második keresztény évezred elején véghezvitt nagy alapításai közül az utolsók közé tartozik. Az egyházmegye területén, Pesten és magában Vác városában is már az egyházmegye tényleges létrejöttét megelőzően léteztek királyi alapítású egyházak. Székhelye a kezdetektől a nógrádi királyi várbirtok területéhez tartozó Vác városa volt. A várost oklevélben először 1075-ben említik. Kézai Simon krónikája alapján állítható, hogy az egyházmegye központjának kiépítése I. Géza király († 1077) nevéhez fűződik, aki a trónjáért 1074-ben folytatott győztes mogyoródi csata emlékére elrendelte a Mária születésének tiszteletére emelendő székesegyház építését, ahol őt aztán el is temették. A templomot a törökök 1685-ben felrobantották, 1761 és 1772 között építették újjá. Az egyházmegye védőszentjei Szent Mihály arkangyal és Szent István, Magyarország első királya.

Az 1332-es pápai tizedjegyzék csupán 24 plébániát számlált. A török hódoltság végén, 1675-ben az egyházmegyében 73 katolikus helységben 13 pap és 32 licenciatús működött, jobbra az északi és a középső részen. A térség vallási újjáéledéséhez ferences és irgalmasrendi barátok letelepedése járult hozzá Vácott, Pesten és Kecskeméten. Az egyházmegyei közigazgatást és infrastruktúrát Berkes András nagyprépost és püspöki helynök († 1729) szervezte újjá. A formális létrehozott plébániák száma 1733-ig 59-re, 1761-ig 82-re, 1785-ig 89-re nőtt.

Az egyházmegye legnagyobb építtetője gróf Migazzi Kristóf volt, akit 1756-ban váci püspökké, egy év múlva bécsi érsekké neveztek ki, emellett

azonban a váci püspökséget kormányzóként 1762 és 1786 között ismételtelen vezette. Nevéhez fűződik többek között a székesegyház újjáépítése. 1774-ben kötelezte a plébánosokat az úgynevezett *historia domus*-ok vezetésére, ma ezek az egyházmegyetörténet-írás alapidokumentumai. Splényi Ferenc püspök halála (1795) után több mint tíz évig üresen maradt a váci püspöki szék, jövedelmei ezalatt a kincstárba folytak be. A *sede vacante* alatt 1802-ben Bodonyi Sándor helynök egyházmegyei zsinatot hívott össze, amelyen többek között egyházi közigazgatási és papképzési kérdéseket tárgyaltak. A tanácskozás tagjai úgy határoztak, hogy az egyházmegye papjai végrendeletileg fennmaradt vagyonukból kötelesek minden 100 forint után 4 forintot a papnevelésre és a papi nyugdíjintézet javára hagyni.

Az egyházmegye területén az 1804. évi sematizmus szerint a ferenceseknek (Vácott, Kecskeméten és Szolnokon), a kapucinusoknak (Besnyőn), az irgalmasrendi barátoknak és a piaristáknak (Vácott) rendházai voltak. A 19. századi sematizmusokban ezen kívül említenek még négy működő és hat címzetes prépostságot, valamint öt címzetes apátságot.

A püspökség területe és népessége

A váci püspöki szék a kisebb jövedelmű, de nagy kiterjedésű püspökségek közé tartozott. Az egyházmegye területe magában foglalta Pest, Nógrád és Külső-Szolnok vármegyéket. Csongrád (a szegedi főesperesség nélkül) csak a 13. század folyamán lett az egyházmegye része, legalábbis I. Géza 1075. évi oklevele még különállónak sejteti a vármegye határait. Ezzel szemben Pázmány Péter 1629. évi zsinata azt tanítja, hogy az egyházmegye kezdettől fogva az akkori kiterjedtségével bírt. Határai tehát északon Nógrád, délen Solt, kelet–nyugati irányban a Tisza és a Duna, de Csongrádnál a határvonal átlépte a Tiszát és a Duna–Tisza közén Kalocsáig és Csanádig húzódott.

A török hódoltság után a váci egyházmegye néhány olyan helységgel gyarapodott, amely eredetileg egyházmegyeileg Esztergomhoz, Egerhez vagy Kalocsához tartozott. Fordított eset is előfordult: Pest eredetileg a váci egyházmegyéhez tartozott, amit Esztergom vitatott. A város egy igen hosszú jogvitát követően 1777-ben – Mária Terézia döntése alapján – az esztergomi főegyházmegyéhez került. A trianoni (1920) és a párizsi (1947) békeszerződések érintetlenül hagyták az egyházmegye területét, határai csak 1993-ban változtak. Addig alapításától kezdve esztergomi ér-

seki egyháztartományhoz tartozott (*suffraganeus*), 1993-ban az egri metropólia része lett.

Az egyházmegye központjának kiépítése I. (Szent) László király idején fejeződött be. Ekkor már biztosan létezhetett a váci káptalan is, mely utóbb hiteleshely lett, de a hódoltság alatt elpusztult. A török időszak után, 1700-ban állt fel ismét három, 1713-ban öt, 1762-től hat, 1808-tól 12 kanonoki hellyel. Ők több tiszteletbeli kanonokkal egészültek ki, számukat később hat főben rögzítették. A középkorban egyház-közigazgatási szempontból 5 főesperessége (pestire, szigetfőire, vácira, szolnokira és csongrádira) osztották; ez az alapstruktúra a 19. század folyamán azonban többször megváltozott.

A váci püspökség felekezeti megoszlása

	Össz.	%	kat.	%	ev.	%	ref.	%	ort.	%	izr.	%
1821	444623	-	244076	55	36926	8	155276	35	1627	0,4	6718	2
1844	557770	-	314755	56	43917	8	187485	34	1740	0,3	10773	2
1890	782291	-	488525	62	44560	6	220819	28	1116	0,1	26878	3
1910	1152958	+159	779492	68	63739	6	263189	23	1530	0,1	42515	4
1910 (orsz.)	18 M		9 M	49	1,3 M	7	2,6 M	14	2,3 M	13	0,9 M	5

Források: 1821., 1844., 1890. és 1910. évi szematizmusok

Egy 1769-es felmérés szerint az egyházmegye összlakosságának 62%-a tartozott a katolikus konfesszióhoz. A 18. századi népességnövekedés inkább a protestáns felekezeteknek kedvezett, mert bár a katolikusok száma emelkedett, arányuk 1821-re 55%-ra csökkent. A 19. századi erőteljes népességyarapodás (a lélekszám közel háromszorosára emelkedett) viszont a katolikus és az izraelita felekezetnek kedvezett: a katolikusok részaránya kb. egyhateddel (13%) nőtt, miközben a zsidó lakossága csaknem meghétszereződött. Az akatolikus keresztény vallások (protestánsok és ortodoxok) részaránya egyenletesen csökkent. Az egyházmegyei statisztikák 393 unitárius és nazarénust mutattak ki (1890), illetve 2493 úgynevezett „különfélék”-et (1910), ami a vallási kiscsoportok mindenkori jelenlétére, illetve esetleg a felekezeteken kívüliekre is utal. (KLIEBER, *Bischofslexikon*, 235.)

Az egyházmegye struktúrája és fejlődése 1804–1918 között

Annak ellenére, hogy Pest városa a 18. század végén kivált az egyházmegyéből, a váci püspökség jelentős része a főváros vonzáskörzetének tekinthető. Ez mindenekelőtt a 19. század második felében a népesség gyors növekedését eredményezte, amely ennek következtében közel megháromszorozódott (lásd a táblázatot). Az 1802-ben tartott egyházmegyei zsinaton az egyházmegyét az addigi kilencről 12 főesperességre osztották fel. Ezt a túlméretezett beosztást Károly Ambrus főherceg, apostoli kormányzó 1808-ban négy főesperességbe vonta össze (mindegyikhez egy-egy alesperességet rendelve). Kármánházy László püspök 1811-ben új kerületi beosztást rendelt el: három főesperességet létesített: a székesegyházit (ami korábban váci vagy szolnoki volt, öt esperességgel) a pestit és a csongrádit (mindegyiket 4-4 esperességgel), összesen 13 esperesi kerülettel, ez a rendszer 1852-ig volt érvényben. A hívek lélekszámának és a plébániák számának növekedésével idővel újabb esperességek szerveződtek. Peitler Antal püspök 1884-ben az esperesi kerületeket a vasúti összeköttetés figyelembevételével szervezte újjá. Csáky Károly Emmánuel püspök 1910-ben megtartotta a három főesperességet, de ezeken belül több esperesi kerületet létesített, összesen 19-re növelve számukat. Újabb nagyobb változás az 1930. évi egyházmegyei zsinaton következett be (5 főesperesség, 26 esperesi kerület).

1808-ban a püspökség 108 plébániából állt, a hívek száma 352 618 főt tett ki. 1851-ben 554 858 főre 116 plébánia jutott. 1900-ban a hívek száma már elérte a 600 389 főt, a plébániák száma azonban mindössze 122-re emelkedett. A plébániák száma 1943-ra 208-ra nőtt, 1949-ben pedig elérte a 252-t. A váci egyházmegyei plébániák csaknem 60 százalékban 20. századi alapításúak.

1821-ben 168 katolikus templomot és 18 kápolnát tartottak számon (átlagban egyre 1463 hívő jutott). Ugyanekkor 46 evangélikus és 36 református istentiszteleti hely (egyre 803, illetve 2773 hívő esett), öt ortodox templom (egyre 325 hívőt számolva) és 18 zsinagóga (egyre 373 hívővel) volt az egyházmegye területén. Alig egy évszázaddal később (1910) 193 anya- és leányegyház (egyenként 4039 hívővel), 59 evangélikus és 97 református istentiszteleti helyet (egyenként 1080, illetve 2713 hívővel), továbbá 54 zsinagógát (egyenként 787 hívővel) tartottak nyilván. Ugyancsak az előző évszázadok öröksége volt, hogy a katolikus plébániák többsége (1821-ben 76), papi és világi egyházi kegyurak alá tartoztak: a püspök alá (13), más egyházi hatóságokhoz (7), a királyi kamarához (2), a

Vallásalaphoz (9), községekhez (5), mindenekelőtt azonban nemesi családokhoz (40), élükön a Grassalkovich (17) és az Esterházy (6) hercegi családokkal. Csupán 35 plébániának nem volt kegyura és azokat a püspöki jövedelmekből kellett eltartani.

Ami az istentiszteleteken használt nyelveket illeti; 1821 és 1887 között bizonyos eltolódás tapasztalható, ami elsősorban a szlovák nyelvhasználatot érintette. Miközben hat tisztán szlovák gyülekezet eltűnt, a magyar–szlovák gondozású plébániák száma 7-ről 22-re nőtt; három nyelven vezettek tíz plébániát (magyar: 69/68, német: 3/2; szlovák: 6/0; magyar–német: 7/5; német–szlovák: 5/0; magyar–német–szlovák: 0/10). 1844-ben ezek a plébániák 188 katolikus iskolát tartottak fenn 19 213 iskolással. Az aktív katolikus lelkészpapság szintén nem tartott lépést a népesség gyors növekedésével. Fő csoportjuk 1821-ben száz plébánosból, kilenc adminisztrátorból (plébániai kormányzóból), valamint 60 segédlelkészből állt (= 169). Az „összpapság” (azaz az egyházmegyes papok és szerzetesek) száma akkor 197 fő volt. Számuk 1910-ig 268 egyházmegyes és 50 szerzetespapra emelkedett. Ezzel romlott a papság és a hívők számaránya: egy papra 2355 hívő jutott. Ugyanebben az időmetszetben az egyházmegyében 109 apáca élt 14 házban.

Papnevelés

Az 1649-ben Nagyszombatban megnyílt *Seminarium Generale* a váci teológusok számára öt alapítványi helyet biztosított, ami azonban kevés volt az egyházmegye papi utánpótlási igényéhez. Ezért Kollonich Zsigmond püspök († 1716) további négy növendéket a saját költségén taníttatott. Ennek következtében megkezdődhetett a plébániai rendszer visszaállításának több évszázados munkája. Gróf Althann Mihály Frigyes püspök († 1734) 1720-ban kánonilag megalapította az egyházmegye szemináriumát, majd 1732-ben épületet is emelt a papnevelés céljaira Gróf Eszterházy Károly, az 1759 és 1761 közötti váci püspök, majd haláláig (1799) egri püspök megreformálta a papképzést, a szemináriumot kibővítette, és a megújított intézetet 1761. november 1-jén ünnepélyesen megnyitotta. A II. József uralkodása alatt ideiglenesen felfüggesztett intézményben 1792-ben indult meg ismét az oktatási tevékenység. A papképzés 1952-ben szűnt meg a vidéki szemináriumok többségének állami megszüntetésével, majd 1993-ban Vácott – átmenetileg – újraindult.

Itt végzett többek között Balás Lajos rozsnyói püspök (1905–1920), Horváth Mihály kinevezett (de nem felszentelt) püspök, történétíró, akadémikus, 1849-es vallás- és közoktatásügyi miniszter, Hanusz István († 1909) sajduni prépost, a földrajzi és természetrajzi tudományok népszerűsítője, Barina Vendel († 1875), a Kuthen néven ismert egyházi költő.

A kisszemináriumot 1880-ban alapították. A püspöki mellett Vácott működött a kegyesrendiek (piaristák) papnevelő intézete is, és a rend minden tagjának itt kellett kiállnia szerzetesi próbaévet. Az évszázados főgimnázium is a piaristák vezetése alatt állt.

A váci püspökök hivatali ideje 1804 és 1918 között

	<i>Előző hivatal</i>	<i>Hivatalba- lépés*</i>	<i>Élet- kor</i>	<i>Hivatalviselés vége**</i>	<i>Időtár- tam</i>	<i>Áthelye- zés</i>
1. Habsburg-Lotharingiai Károly Ambros (1785–1809)***	-	1807. 01. 07.	22	1808. 03. 16. Üresedés: 8 hó	1	Esztergom
2. Kámánházy László Mihály (1753–1817)	-	1808. 11. 04.	55	1817. 02. 04. Üresedés: 84 hó	8	-
3. Nádasdy Ferenc (1785–1851)	-	1824. 02. 12.	39	1845. 11. 24. Üresedés: 73 hó	22	Kalocsa
4. Roskoványi Ágoston (1807–1892)	-	1851. 12. 18.	44	1859. 04. 15. Üresedés: 3 hó	7	Nyitra
5. Peitler Antal József (1808–1885)	-	1859. 07. 17.	51	1885. 07. 24. Üresedés: 21 hó	26	-
6. Schuster Konsztantin (1817–1899)	Kassa	1887. 04. 14.	70	1899. 07. 23. Üresedés: 12 hó	12	-
7. Csáky Károly Emánuel (1852–1919)	-	1900. 08. 05.	48	1919. 02. 16. Üresedés: 12 hó	19	-
			<i>Átlag 47 év</i>	<i>Üresedés átlaga: 34 hó</i>	<i>Átlag: 14 év</i>	-

* A beiktatás (*installatio*) vagy székfoglaló (*intbronisatio*) dátuma.

** Az elhalálozás vagy az új hivatalba történő királyi kinevezés pápai megerősítésének (*praeconisatio*) dátuma.

*** Károly Ambrus fiatal kora miatt nem volt püspökké szentelhető, ezért apostoli kormányzóként vezette az egyházmegyét.

A váci püspökség esetében az adott időszakban csak hét (betöltött) hivatali székhely volt, aminek okait több tényezőben kereshetjük. Mindenekelőtt az

igen hosszú üresedésekben, amelyek elsősorban az 1850 előtti periódust jellemezték (például hét év 1824 előtt), ám ezáltal a *sedis vacantia* átlaga közel három évre emelkedett. Sőt, amennyiben Károly Ambrus főherceg apostoli kormányzói egy esztendejét figyelmen kívül hagyjuk, akkor az üresedések átlaga drasztikusan tovább nő: eszerint Kámánházy püspök előtt 156 hónapig nem volt betöltve a váci püspöki szék. Vácról három alkalommal vezetett újabb egyházmegye élére egy-egy főpásztor útja, míg Vác csupán egyszer célpüspökség. Három püspök kizárólag itt működött. Jóllehet a hivatalba lépési átlagéletkor más püspökségekhez viszonyítva alacsony (47 év, Károly Ambrus főherceg nélkül 51 év), ám mindössze két hivatali időszak tartott húsz évnél hosszabb ideig; s egyedül Schuster püspök lépte át a 80. életévet. (KLIEBER, *Bischofslexikon*, 236.)

• *Irodalom*: BALOGH–GERGELY, *Egyházak*; BÁNK, *Almanach*; BÍRÓ BERTALAN–KEMÉNY LAJOS, *Váci Egyházmegye*, Magyar Katolikus Almanach 1984, 731–736; CHOBOT, *A váci egyházmegye I–II*; DÓKA KLÁRA, *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 2. Váci Egyházmegye*, Budapest 1997; HC VII–IX; HORVÁTH ALICE (szerk.), *Báthory Miklós váci püspök (1474–1506) emlékezete*, Vác 2007; KARCSÚ, *Vác V–VII*; KERÉNYI KÁROLY, *A váci sajtó története (1870–1945)*, Vác 1992; LÉNÁR ANDOR, *Egyházszervezet és egyházkormányzat a váci egyházmegyében Hanauer Á. István püspöksége (1919–1942) alatt*, Politika, egyház, mindennapok (szerk. Lénár Andor–Lőrinczné Bencze Edit) (Modern Minerva Könyvek 2), Budapest 2010; LÉNÁR ANDOR (forrásválogatás, bevezető tanulmány, jegyzetelés), *A Váci egyházmegye zsinatai és papi tanácskozásai a 19–20. században* (Egyháztörténeti Források 14) Budapest 2017; MOLNÁR ANTAL, *Egyház- és birtokigazgatás a váci püspökségben a török korban*, Fons 9 (2002) 249–271; NAGY J. GYÖZÖ–KLEKNER TIBOR, *A két Althann váci püspöksége 1718–1756*, Vác 1941; RUSVAY TIBOR, *Migazzi*, Budapest 2000; SZARKA GYULA, *A váci egyházmegye és püspökei a török hódítás korában* (Vácegyházmegye Múltjából 4), Vác 1947; SZARKA GYULA, *A váci püspökség gazdálkodása a török hódítás korában 1526–1686*. (A bevezető tanulmányt írta és a kéziratot gondozta: Molnár Antal. Szerk. és a mutatót készítette: Horváth M. Ferenc) (Váci Történelmi Tár 5) Vác 2008; TÖRÖK JÓZSEF–LEGEZA LÁSZLÓ, *A váci püspökség évezrede*, Budapest 2001; TRAGOR IGNÁC, Vác múltja és jelene, Vác 1928; *Univ. Schem.* 1842; *Váci egyházmegyei almanach I–II* (szerk. Bánk József) Vác 1970–1980; VARGA LAJOS, *A váci egyházmegye történeti földrajza*, Vác 1997.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 233–237.

BALOGH MARGIT

I.8.1. HABSBURG-LOTHARINGIAI KÁROLY AMBRUS [KARL AMBROS VON ÖSTERREICH-ESTE] (1785–1809)

*A váci egyházmegye adminisztrátora, 1807. január 27. – 1808. március 16.
Esztergom, 1808. augusztus 17. – 1809. szeptember 2.*

K. A. 1785. november 2-án született Milánóban. Apja, Habsburg-Lotharingiai Ferdinánd, Mária Terézia királynő és I. (Lotharingiai) Ferenc István császár tizennegyedik gyermeke, Lombardia helytartója és a Habsburg–Estei-ház alapítója volt. Anyja, Maria Beatrice d’Este massai és carrarai hercegnő, fivére halála után a modenai és a reggiói hercegség egyetlen örököse lett. K. A. nevét Milánó két leghíresebb püspökéről, Ambrusról és Borromeo Károlyról kapta. A kilencgyermekes családból heten érték meg a felnőttkort; a második legkisebb K. A-t korán egyházi pályára szánták.

Gyermekkorát a modenai hercegségben töltötte. 1796-ban, Napóleon itáliai bevonulása után a családnak menekülnie kellett Milánóból. K. A. apja nagyobb fiaival a bécsi Belvedere kastélyba, anyja a kisebb gyerekekkel Bécsújhelyre költözött. Anyja 1803-ban házat vásárolt Bécsben, amely aztán az egész családnak otthont adott. Elvesztett itáliai birtokai kárpótlásául a család Szerencs várát és a hozzá tartozó birtokot kapta. K. A. itt készült fel a papi pályára Nikolaus Rauscher esztergomi kanonok és Zimányi Ignác pesti teológiai professzor vezetésével, és a magyar nyelvet is itt sajátította el. 1805-ben Sigismund Hohenwarth bécsi érsektől elnyerte az alsóbb rendeket. Apja halála évében, 1806. július 29-én a korhatár és a hiányzó szentelések alóli pápai felmentéssel adminisztrátori kinevezést nyert a váci püspökségre, amelyet november 17-én pápai megerősítés, 1807. január 27-én rendkívül ünnepélyes székfoglalás követett.

A váci egyházmegyét 1795 óta Bodonyi Sándor káptalani helynök, skopjei címzetes püspök kormányozta; 1807. október 1-jén ő szentelte K. A-t diakónussá. Pappá november 5-én szentelte Fischer István egri érsek. Első miséjét a budai várkápolnában tartotta előkelő rokonai jelenlétében. 1808. január 3-án lánytestvére, Mária Ludovika és I. Ferenc osztrák császár bécsi esküvői szertartását vezette, majd 1808. szeptember 7-én – már felszentelt püspökként – ő koronázta Mária Ludovikát magyar királynévá Pozsonyban. K. A. többször személyesen látogatta a váci egyházmegyét, működése alatt 18 plébániát és kápláni állást létesített, a székeskáptalanban két kano-

noki stallumot töltött be és a püspökség javait szigorúan kezelte. Elődei, Althann Mihály Frigyes és Althann Mihály Károly és Forgách Pál földi maradványait a városi Szent Rókus temetőből a székesegyházba helyeztette át.

A király 1808. január 8-án esztergomi érsekké nevezte ki K. A-t. Ez újdonságnak számított, mivel a prímási székre régóta kizárólag kormányzó püspököket/érsekeket neveztek ki, és addig az Ausztriai Ház egyetlen tagja sem viselt magyar püspöki méltóságot. A pápai megerősítésre március 16-án került sor, a pallium átadására május 26-án a bécsi várkapolnában. Itt szentelte püspökké K. A-t 1808. július 24-én Fischer egri érsek, Vilt győri és Somogyi szombathelyi püspök társszentelők közreműködésével, majd kétnapos ünnepség következett a laxenburgi kastélyban. A beiktatás ugyancsak nagy pompával zajlott augusztus 16-án és 17-én Esztergomban. Magyarország hercegprímásaként K. tagja lett a Magyar Királyi Helytartótanácsnak és a Hétszemélyes Táblának, továbbá Esztergom vármegye főispánja és a Szent István-rend prelátusa lett. K. A. az esztergomi érsekségben is vizitációkat folytatott le; 1809-ben személyesen vezette a kassai húsvéti körmenetet. Egy 1810. évi gyászbeszéd szerint K. A. „nemzetünk őszinte jóakarója, ismeri nyelvünket”, amelyről két országgyűlésen is bizonyosságot tett.

A művészeteket kedvelő K. A. rövid prímási működését beárnyékolta a Napóleon elleni koalíciós háború. József főherceggel, Magyarország nádorával ő szervezte meg az „inszurrekciót”, azaz a nemesi felkelést az ország védelmére. Az ő feladata volt a dunán- és tiszántúli vármegyék mozgósítása és egy tábori püspökség létrehozása. Ő maga öt lovas századot állított ki, amely az esztergomival együtt az ő nevét viselte. Az 1809. június 14-i győri vereség után K. A. katonai kórházat létesített az érseki szemináriumban, a régi jezsuita kolostorban és a nagyszombati orsolyitáknál, valamint a pesti Központi Szemináriumban. Rendszeresen látogatta a sebesült katonákat Nagyszombatban, egy ilyen alkalommal tifuszfertőzést kapott.

K. A. rövid betegség után 1809. szeptember 2-án halt meg, mindössze 24 évesen, az Esterházy család tatai kastélyában. A gyászmisét a város plébániatemplomában Kurbély György veszprémi püspök celebrálta. K. A. holttestét később Esztergomba szállították, ahol az érseki palotában ravatalozták fel a papság és a hívek sokaságának jelenlétében, majd az egykori jezsuita templom kriptájában temették el. Az esztergomi székesegyház megépítése után K. A. testvérei Giuseppe Pisani modenai szobrásszal márvány síremlé-

ket készítettetek a Szent István oltár mellé. Az esztergomi kincstár a főherceg tulajdonából egy kelyhet és hozzá misekancsót, egy rokokó szentségtartót, egy miseruhát és egy ezüstérmét őriz.

• *Művei:* *Dictio Serenissimi Regii Haereditarii Principis Caroli Ambrosii archiepiscopi Strigoniensis, regni primatis, dum in supremum et perpetuum comitatus Strigoniensis die 18. Augusti 1808. Strigonii installeretur, habita*, OSZKK Fol. Lat. 2540 ff, 36–37. • *Források:* PL Archivum Ecclesiasticum, Károly Ambrus főherceg prímás iratai; *Threnus in cineris divi Caroli Ambrosii [...]*, Posonii 1809; *Serenissimus [...] Carolus Ambrosius [...] oratione funebri laudatus a Josepho Bélik*, Budae 1809; *Trauerrede auf [...] Carl Ambrosius [...]*. Gebalten von Michael Paintner, Ofen 1810. • *Irodalom:* JOACHIM BAHLCKE, *A magyar püspöki kar és a Habsburg Monarchia. Együttműködéstől a konfrontációig (1686–1790)*, ford. Fazekas István, Budapest 2013, 82, 146; BEKE MARGIT, *Habsburg–Lotharingiai Károly Ambrus*, Esztergomi érsekek, 354–358; BOROVSKY, *Esztergom vármegye*, 192–446, 382–383; CHOBOT, *A váci egyházmegye II*, 64; DULHÁZY MIHÁLY, *Esztei Károly Ambrus Ausztria [...]*, Felsőmagyarországi Minerva d. i. oberungarische Minerva 1825, XIII–XIV; BRIGITTE HAMANN (Hg.), *Die Habsburger. Ein biographisches Lexikon*, München 1988; HC VII–IX; MESZLÉNYI, *A magyar hercegprímások*, 147–167; TÖRÖK JÁNOS, *Magyarország prímása. Közjogi és történeti vázlat*, Pest 1859, I, 177.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 21–23.

FORGÓ ANDRÁS

I.8.2. KÁMÁNHÁZY LÁSZLÓ MIHÁLY (1753–1817)

Vác, 1808. november 4. – 1817. február 4.

1753. május 8-án született Zsolnán (Žilina SK). Apja Kámánházy István volt, aki 1720-ban a török elleni vitézségéért nemességet nyert, anyja Dezsericzky Mária. A gimnáziumot és a bölcseleti tanulmányokat Nyitrán, a teológiát Nagyszombatban végezte és 1774. július 15-én doktorátussal fejezte be. Alszerpapként ugyanebben az évben megbízást kapott a papnövendékek tanítására. 1775. szeptember 12-én pappá szentelték. 1779-ben Gusztinyi János nyitrai püspök szkakcsányi (Skačany SK) plébánossá nevezte ki. Buzgó lelkipásztor hírében állt, a plébániatemplomnak díszes főoltárt építtetett. 1785-ben Nyitra város magisztrátusa alsó-városi plébánossá választotta.

totta, a püspök ezzel összefüggésben esperessé nevezte ki. Feladata volt a város katolikus és izraelita népiskoláinak felügyelete is, amelyet K. nagy buzgalommal végzett. Az ő kezdeményezésére jött létre a nyitrai szegényház is. K. kitűnő szónok volt, a beiktatások, gyászszertartások és vendégek fogadása alkalmából tartott beszédei nyomtatásban is megjelentek. Érdekeit 1787-ben a Helytartótanács is elismerte, majd 1790. június 4-én II. Lipót nyitrai kanonokká nevezte ki. 1797-ben I. Ferenc királytól elnyerte a Szűz Máriáról nevezett péterváradhegyi (*de Monte Petri Varadini*) apátsági javadalmat. 1797-től egy évig a papnevelő intézet igazgatója volt. 1800-ban gradnai főesperessé lépett elő, majd 1802-től a káptalan dékánjaként a káptalan gazdasági ügyeit kezelte. Ekkor gondoskodott a káptalani misealapítványokra vonatkozó iratok rendezéséről, és a káptalan szabályrendeleteinek, valamint a kanonokok névsorának összeállításáról, amelyet lehetőség szerint életrajzi adatokkal is kibővített. Munkája a későbbiekben Vagner József nyitrai kanonokokról szóló névtárának alapja lett.

K. tevékenyen részt vett a Nyitra városi és vármegyei közéletben is, és nagy tekintélyre tett szert tisztánlátásával és ékesszólásával. Diplomáciai képességét kiváltképp az 1800-as „inszurrekció” során bizonyította. Amikor a vármegye inszurgens nemesei megtagadták az ország határain túli hadba vonulást, és fegyveresen tértek vissza Nyitrára, K.-nak beszédével sikerült lecsillapítania a lázongó fegyvereseket, ezzel megspórolva a vármegyének egy fenyegető büntetőakciót. Az uralkodó K. helytállását levélben köszönte meg a Helytartótanács útján, majd 1805-ben a Királyi Tábla tanácsosává is kinevezte. K.-t 1806-ban nagypreposttá és egyúttal székesegyházi főesperessé léptették elő. 1807-ben a Hétszemélyes Tábla prelátusává és novi választott püspökké nevezték ki. Ugyanabban az évben a budai országgyűlésen a káptalan követeként vett részt.

1808. április 29-én K. Károly Ambrus esztergomi érsek, a király sógora támogatásával váci püspöki kinevezést nyert. A Habsburg-Este ház 1806-ban, 21 évesen váci adminisztrátorrá, majd 1808-ban esztergomi érsekké kiválasztott sarja méltó akart lenni a Szentszék jóindulatára, amely a nunciuson keresztül a váci és a nyitrai püspöki székek betöltését sürgette. K. augusztus 4-én költözött be a püspöki rezidenciára. A városi küldöttség fogadásakor úgy nyilatkozott, hogy a püspöki városnak nem „földesura”, hanem „atyja” szeretne lenni. Miután VII. Pius augusztus 11-én megerősítette a kinevezést, a primás 23-án szentelte püspökké Esztergomban. Püspöki hivatalába 1808. november 4-én a váci székesegyházban, nagy ünnepség keretében iktatták be.

Kilencévnnyi püspöksége alatt bejárta az egész egyházmegyét, és részletesen feljegyezte tapasztalatait, amelyek reformjai alapjául szolgáltak. 1808-ban a nagy paphiány miatt kérelmezte a szentelési korhatár lecsökkentését 21 évre, Antonio Severoli nuncius azonban a pápai rendelkezésnek megfelelően csak 16 hónapos korengedményt hagyott jóvá. K. átalakította az egyházmegye igazgatását, ennek során három esperességet állított fel: a székesegyházit, a pestit és a csongrádit. A főesperesi hivatalokat kanonoki stallumokhoz kötötte, és fizetésükre fejenként évi háromszáz forintot rendelt a püspöki javadalomból. 1810-ben az egyházmegyét 13 esperesi kerületre osztotta, majd saját költségén elkészíttette az egyházmegye térképét Karacs Ferenc híres térképmeteszővel, amelyet 3000 példányban jelentetett meg. K. az alföldi községekben az egyházi illetmények évente egy összegben akarta megfizettetni, de kezdeményezését csak kevés helyen sikerült megvalósítani. Többnyelvű falvakban a lakosság arányához viszonyítva állapította meg az istentiszteletek nyelvét, az országos rendelkezések következtében azonban fokozatosan teret nyert a magyar nyelv a templomban és az iskolában egyaránt. K. kiemelt figyelmet szentelt a papnevelés ügyének. A szemináriumot rendszeresen felkereste, személyesen elnökölt a vizsgákon, figyelemmel kísérte és segítette a növendékek fejlődését, előrehaladását. E célra püspöksége alatt mintegy 60 000 forintot költött. Bőkezűen gondoskodott a váci piarista gimnáziumról is, amely az ő idejében indult virágzásnak.

A magyar egyházmegyék finanszírozási rendszerének megfelelően K. jövedelmének jelentős részét az egyházi infrastruktúrára áldozta. Ehhez a püspöki uradalmak szigorú igazgatására volt szükség, amelyben segítségére volt jószágkormányzója, a puritán és szigorú Lauró Gáspár, aki gondosan vezette a mezőgazdasági munkákat és mintegy 20 000 forintos beruházással gondoskodott az épületek és üzemek karbantartásáról és felújításáról. K. a későbbiekben 50 000 forintot áldozott a székesegyház felszerelésére és restauráltatta a váci-felsővárosi, nógrádi, mogyoródi, albertirsai és tápióbicskei templomokat. Újjáépíttette a kállói, az úri és a mezőtúri templomot, és kellő felszereléssel látta el őket. Számos iskolát, plébániát, kántorlakot újított meg, és újakat is épített. Gondoskodott a váci püspöki palota kertjének bővítéséről, dísznövények ültetéséről. A kertet hosszú Duna-parti fallal erősítette meg, amelyhez a Migazzi püspök által áldozatos munkával gyűjtött római kőfaragványok egy részét is felhasználhatta.

K. a más felekezetek képviselőivel szemben türelmet mutatott. 1814-ben ellenezte a városi tanács határozatát, amely meg akarta tiltani egy zsidó

bérlőnek egy vendéglő bérletét. 1816-ban a pesti református templom tornyának építéséhez tizennégyezer téglával járult hozzá a verőcei püspöki téглаégetőből, és további 50 000 téglát kedvező áron szállíttatott ki, amiért a pesti református kurátorok hálás köszönetet mondtak. K. támogatta kora irodalmi életét, és több szerző munkájának megjelentetését segítette, hozzájárult többek között Katona István jezsuita *Historia Critica* c. munkája utolsó kötetének kinyomtatásához. Saját költségén adatta ki Molnár János váci református prédikátor és tanár *Bevezetés a siketnéma oktatásmódba* c. művét, és Deáky Gedeonnak VII. Pius pápa életéről szóló *Tisztelet oltára* c. kötetét. K. támogatta továbbá Belánszky József váci teológiai tanár, későbbi beszercebányai püspök jozefinista szellemű teológiai értekezésének mukálatait is, amely azonban kéziratban maradt és amelyről Severoli nuncius 1815-ben a Szentszékeknek sajnálkozva tett jelentést.

Püspöki feladatai bőséges alkalmat biztosítottak K. számára szónoki képességeinek kibontakoztatására. Kiterjedt vizitációi alkalmával rendszeresen prédikált, híresek voltak a vármegyei, országgyűlési beiktatásoknál, gyászszertartásokon mondott beszédei. Pozsonyban az országgyűléseken több alkalommal képviselte a főrendi álláspontot az alsótáblán, és magyar nyelvű szónoklatai viharos sikert arattak. Hivatalba lépésekor tett ígéretét, miszerint Vác várossal atyaian fog bánni, teljesítette: visszaadta a régi haszonbérleteket, Kis-Vácnak visszaadta az autonómiáját, és a városrész vezetésére új tanácsot választatott.

A hagyományos mecénási tevékenység keretében K. számos kulturális és állami intézményt támogatott. Telekcsere által biztosította a váci *Ludoviceum* katonai akadémia megépítését és az intézmény számára évi ezer forintot, és támogatta a nyitrai Birovsky-féle családi alapítványt is. A Magyar Nemzeti Múzeumnak értékes ókori faragványokat, feliratos római köveket és négy szarkofágot is ajándékozott. Végrendeletében számos jótékony és művelődési célra adományozott kisebb-nagyobb összeget. 40 000 forintot hagyott a vallásalapra bér- és infrastrukturális kiadások fedezésére, további 100 000 forintot országos ügyekre, főként a háborús költségek fedezésére.

1816-ban májbetegsége végleg erőt vett rajta, több hónapos szenvedés után 1817. február 4-én hunyt el Vácon. A székesegyház kriptájában helyezték örök nyugalomra, a temetési beszédet Fehér György jezsuita történész, az Egyetemi Könyvtár igazgatója tartotta magyar nyelven. 1817. április 22-én külön gyászünnepelet rendeztek az elhunyt püspök emlékére, ahol

báró Szepeszy Ignác egri kanonok, későbbi pécsi püspök tartott latin nyelvű emlékbeszédet, és Bokross Ferenc piarista szerzetes szavalt el egy latin költeményt. A váci püspöki szék a következő hat évben üresedésben volt.

• *Művei*: *Allocutio, qua D. Josephus e comitibus Erdődy de Monyorókerék [...] salutatus fuit*, Pestini 1808; *Allocutio, qua [...] Archi-Ducem Austriae D. Carolum Ambrosium [...] salutavit*, Vacii 1808; *Responsum Mariae Ludovicae*, Pozsony 1808. • *Műveinek jegyzéke*: PETRIK; SZINNYEI. • *Források*: VPKL Acta privata Kámánházy Ladislai Episcopi Vác, fasciculus 39/16; VPKL Okmánytár; SZEPESY IGNÁC, *Memoria [...] Ladislai Kámánházy*, Vacii 1817; FEHÉR GYÖRGY, *Kámánházy László emlékezete*, Pest 1817. • *Irodalom*: BÁNK, Almanach, 189; CHOBOT, *A váci egyházmegye II*; DABÓCZI, *Vérőcén a nyelvhasználat*, 40; HC VII–IX; KARCSÚ, *Vác V*, 233–238; MKL VI, 107; TRAGOR IGNÁC, *Vác története*, Vác 1927, 119; VAGNER JÓZSEF, *Adalékok a nyitrai székes-káptalan történetéhez*, Nyitra 1896, 76.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 237–240.

RÉTFALVI BALÁZS

I.8.3. NÁDASDY FERENC, FOGARASFÖLDI GRÓF (1785–1851)

Vác, 1824. február 12. – 1845. november 24.

Kalocsa-Bács, 1846. március 16. – 1851. július 22.

1785. március 3-án született Bécsben, Magyarország egyik legrégibb és leghíresebb főnemesi családjába, kilenc gyermek közül hatodikként. Apja gróf N. Mihály († 1826) királyi főajtónálló, anyja Colloredo-Waldsee Teréz grófnő. Komáromban és a bécsi *Theresianumban* végzett gimnáziumi tanulmányait követően Nagyszombatban járt teológiára. 1807. március 7-én szentelték pappá a budavári Mátyás-templomban, majd Komáromban lett káplán. Rudnay prímás által a püspökválasztás alkalmával kiállított bizonyítványa szerint 1809-ben drégelypalánki (Nógrád vármegye) plébános, 1811-ben honti alesperes, 1816-ban esztergomi kanonok, 1817-ben székszárdi címzetesapát lett. Ugyanabban az évben a nagyszombati szemináriumba került, majd egy évvel később a pesti Központi Szeminárium rektora lett. 1820-tól barsi főesperes és a Királyi Tábla tagja. Egyúttal betöltötte a családban öröklődő komáromi főispáni méltóságot is.

Ferenc király 1823. március 7-én váci püspökké nevezte ki, a döntést XII. Leó november 17-én erősítette meg. Rudnay Sándor esztergomi érsek 1824. február 8-án szentelte püspökké, egyházmegyéjét február 12-én vette birtokba. 1825 nyarán elkezdte látogatni az egyházmegyéjét – többek között az ecsegi, a hatvani, a nógrádi, a gödöllői, az alsónémedi, a soroksári és a hódmezővásárhelyi esperesi kerületeket –, ennek kapcsán elrendelte a templomok, a plébániák és az iskolák személyzetének, valamint az épületek állapotának felmérését. Jótékony célú alapítványokat tett és pártolt a pesti vakok intézete, a váci irgalmasrendi és a városi kórház, valamint az ottani szegényalap és a siketnémák intézete támogatására. Anyagilag segítette a vagyontalan segédlelkészeket, a szegény és munkaképtelen papok intézetét, a szemináriumot és a székesegyházat is. 1827-ben a Hétszemélyes Tábla társbírája, 1838-tól a Magyar Tudományos Akadémia igazgatósági tagja lett. 1836-ban a Központi Szeminárium növendékeinek megfogalmazott írásában kifejtette, hogy a hazaszeretet a papság „édes és szent kötelessége”. 1840-ben a Szent István-rend középkeresztjével tüntetik ki. A váci papnövendékek számára 1845-ben megalapította a Pázmány Irodalmi Iskolát.

Ferdinánd király N-t 1845. május 15-én kalocsa-bácsi érsekké nevezte ki. Döntését nem utolsósorban N. aktív és hű országgyűlési tevékenységével indokolta. XVI. Gergely pápa az áthelyezést november 24-én erősítette meg. Az érseki széket 1846. március 16-án vette birtokba. Új működési területén az eddigiekhez hasonlóan járt el: végiglátogatta az érsekséget, maga szolgáltatta ki a bérmlás szentségét és gyakran gyóntatott. Jótevőként lépett fel, előmozdította az egyházi oktatás ügyét, például az iskolai építkezések vagy a szociálisan hátrányos helyzetű tanulók támogatásával, és hozzájárult a pesti *Ludoviceum* (Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia) alapjához. Letette az Irgalmas Nővérek alapját és egy a családjáról elnevezett szegényalapot. Korábbi működési helyét, Vácot továbbra is segítette, házat vásárolt az elmegyógyintézetnek és segítette az 1850. évi tűzvész károsultjait. Nemzetközi kapcsolatait mutatja, hogy 1848-ban a párizsi székhelyű Afrikai Intézet jövő elnökévé választották.

Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc alatt a magyarországi katolikus egyház második legmagasabb képviselőjeként különleges szerepet töltött be, mivel az esztergomi érsek ekkor nem volt teljesen cselekvőképessé. Bár Hám József magyar szokás szerint már primási kinevezése, 1848. június 25. óta betöltötte hivatalát, szentszéki megerősítésére különböző okokból

kifolyólag nem került sor (lemondás: 1849. július 14.). N. nem vett részt az 1847–1848-as utolsó rendi országgyűlés munkájában, mivel 1848 júniusáig Bécsben tartózkodott szembetegsége miatt. A helynökével folytatott levelezéséből azonban kitűnik, hogy N. figyelemmel kísérte mind az országos, mind az egyházmegyei eseményeket. Ezzel kapcsolatos körlevelében felvázolta az állam és az egyház kapcsolatainak alakulását, és az áprilisi törvényeket úgy értelmezte, hogy azok szabadságot hoztak az egyháznak küldetése teljesítésére. N. a sajtószabadságot is üdvözölte. A papságnak azt tanácsolta, hogy józanul és felelősségteljesen éljen az új szabadságokkal, és ismertesse a hívekkel az új viszonyokat. A papság kérésére arra utasította helynökét, hogy hirdessen egyházmegyei zsinatot. A tervezett témák között szerepelt a papképzés és a szerzetesrendek reformja, az egyházi javak egyházi hatóságok általi irányítása, az egyház érdekeinek védelmét szolgáló szervezetek létrehozása. Beadványában nyomatékosan kérte az uralkodótól az üresedésben lévő püspöki székek betöltését.

Az esztergomi székeskáptalan és a püspöki konferencia 1848. július elején kelt határozata nyomán N. rangidős főpapként szeptember 24-re nemzeti zsinatot hirdetett meg Esztergomba. A zsinat szervezőbizottságában elnökölt. Az uralkodó által kinevezett esztergomi érsek azonban maga akarta vezetni a zsinatot és ehhez Róma beleegyezését is elnyerte. N. azonban felhívta a figyelmet arra, hogy Hám prekonizációja még nem történt meg, ezzel szükségszerűen zavarba hozva a Szentszék, amely visszavonta a Hám-nak adott beleegyezését. A nemzeti zsinatot egyházmegyei papi gyűléseknek kellett előkészítenie. A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegyében augusztus 30-tól szeptember 1-ig került sor a tanácskozásra ötven küldöttel. Az összejeövetelen az egyházmegyei vezetés ráhatására a konzervatív erők domináltak, két eszteresi kerület pedig nem tudta képviseltetni magát az időközben kitört szerb lázadás miatt. A fokozódó nyugtalanság és a nemzeti zsinat vezetésével kapcsolatos bizonytalanság miatt végül kudarcba fulladt a kezdeményezés. N. gróf Batthyány Lajos miniszterelnöknek írt szeptember 27-i levelében felhívta a figyelmet az egyházi adók eltörlésének drasztikus következményeire és segítséget kért. A miniszterelnök október 10-i válaszában támogatásáról biztosította az érseket. December 30-i körlevelében gyászmiséket rendelt el az elesett honvédekért. Közben tisztázni kellett magát azon vádak alól, miszerint szerb felkelőket támogatott volna és más püspökökkel együtt pénzt küldött volna az osztrák seregnek.

I. Ferenc József trónralépését követően alapvetően megváltozott a helyzet. Buda 1848. december végi elfoglalása után Alfred Windischgrätz tábornagy egymillió forint hadisarcot követelt a katolikus egyháztól, amit N. visszautasított. A tábornagynak és Hám esztergomi érseknek az új császár melletti lojalításra felszólító kiáltványa kihirdetését N. csak március végén és csak Pest vármegyében engedélyezte. Hám primásnak a Windischgrätz előtti meghódolásra felszólító körlevele köröztetését is megtagadta. Amikor Horváth Mihály kultuszminiszter valamennyi felekezet lelkészei részéről az ellenség elleni harcra lelkesítő beszédekért várt el, majd június 6-ra pedig országos böjtöt rendelt el, az érsekségben ezt az egyházi hagyományra hivatkozva csak korlátozottan hajtották végre. Közvetlenül a fegyverletétel után kibocsátott érseki körlevelében – más főpásztorokhoz hasonlóan – felfüggesztéssel és javadalmuktól való megfosztással büntette azokat a papokat, akik a papi szolgálatot elhagyva fegyvert fogtak. Ezen intézkedéseknek az is célja volt, hogy megkímélje őket a világi bíróságok szigorúbb eljárásától. A főegyházmegyéből több papnövendék és csupán négy pap (a szentszéki vizsgálat szerint mind a négy fegyvertelenül; más feljegyzések szerint hárman fegyverrel is) csatlakozott a magyar honvédséghez. Az osztrák hatóságok N. ellen eljárást indítottak, amelynek következtében október 19-én a pesti igazoló bizottság elé idézték. A kihallgatáson szembetegségére hivatkozva nem jelent meg, egyben írásban közölte, hogy egészségügyi okból 1849-ben nem vett részt sem az országgyűlés, sem a Hétszemélyes Tábla ülésein, távol tartotta magát a közügyektől, és a „rebellis” kormánnyal nem állt kapcsolatban. 1849. december 8-án körlevélben taglalta a papságnak és a híveknek az előállt helyzetet, a problémák fő okaként a hitetlenséget és a vallástalanságot nevezve meg.

N. hevesen ellenezte Bécsben és Rómában Jellachich József (Josip Jelačić) horvát bán 1850-től felerősödő törekvését, amely a zágrábi egyházmegyének a kalocsai érseki tartományból történő kiszakítását célozta meg. Az új esztergomi érsek, Scitovszky által 1850 nyarára tervezett püspöki konferencia előkészítése során N. és további négy püspök szükségesnek tartotta a vegyes házasságokkal kapcsolatos kérdések megvitatását. A konferencián elsőként kért szót és sikeresen kérvényezte a tárgyalások titokban tartását. Külön határozat született a kalocsai érsek és a primás jogainak megőrzéséről a zágrábi püspökkel szemben, ami Horvátországban ellenkezést váltott ki, és amely határozat 1852-ben, Zágráb érseki rangra emelése után véglegesen érvényét veszítette.

N. 1851-ben egy forró nyári bérmakörút alkalmával megbetegedett, majd július 22-én Kalocsán elhunyt. 26-án temették el a székesegyházban. A székeskáptalan a temetésre meghívta Michele Viale-Prelà bécsi nunciust, aki a szokásnak megfelelően nem ment el, a meghívást azonban a Rómához való hűség különleges jeleként értelmezte. Az államtitkárnak írt jelentésében megállapította, hogy N. egészen a halálos ágyáig megőrizte a Szent-székhez fűző köteléket. Végrendeletében a rendelkezésre álló vagyona, mintegy 223 ezer forint nagy részét oktatási és jótékony célú alapítványokra, illetve a váci és a kalocsai egyházmegyékre áldozta.

• *Művei*: *Ditsőséges szent István Magyarország első királyának és Apostolának tiszteletére intézett beszéd*, Béts 1812; *Sermo inauguralis*, Theresiopoli 1846; *Gr. Nádasdy Ferencz kalocsai érsek körlevele*, Szabadka 1846; *Epistolae Pastorales*, Theresiopoli 1849. • *Források*: AAV Archivio Concistoriale, Processus Consistoriales, 220, 248; AAV Archivio della Nunziatura Apostolica in Vienna, bustae & fasciculi: Obolo, 321, 329, 332; KFL Kalocsai Érseki Levéltár, Konzisztórium-i jegyzőkönyvek, Érseki Hivatal iktatókönyvei (I.i.e. A), 53; KFL Oklevéltár, Nádasdy Ferenc érsek oklevelei (VIII.I.b.); MNL OL Magyar kancelláriai levéltár, Magyar Királyi Kancellária regisztratúrája, Libri regii dignitatum (secundae classis) (A 62), 8. kötet, 31–33; MNL OL Magánlevéltárak, Nádasdy család nádasdladányi levéltára (P 507), V. 164/I–IX (235. csomó), 164/X–XV. (236. csomó) • *Irodalom*: ADRIÁNYI, *Konkordat*; BÁNK, *Almanach*, 189–190; CHOBOT, *A váci egyházmegye II*, 648; GAMS, *Series episcoporum*, 372, 384; HC VII, 156, 386; KOLLÁNYI, *Esztergomi kanonokok*, 431–433; LAKATOS, *Történeti sematizmus*; LAKATOS ANDOR–SARNYAI CSABA MÁTÉ (szerk.), *1848/49 és ami utána következett [...] Válogatott dokumentumok a Kalocsai Érseki Levéltár 1848–1851 közötti anyagából*, Kalocsa 2001; MENDLIK, IX. *Pius*, 74, 79; MKL IX, 427; MS 1886, 832; NAGY IVÁN, *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal* 8, Pest 1861, 14, 25–26; NÉMETHY, *Series parochiarum*, 805; *Schem. Colocen.* 1975, 29; *Schem. Vacien.* 2000, 9; SZINNYEI, IX, 492–493; SZÖGI, *A nagyszombati... 1802–1850*; TÓTH TAMÁS, *Hungaria Rómából. Tanulmányok az új- és jelenkori magyar egyháztörténelemből*, Budapest 2021, 137–148; TAMÁS TÓTH–ZSÓFIA BÁRÁNY, *Ungarische Bischöfe auf dem politischen Spielfeld in der revolutionszeit 1848–1849. Annulierte Nationalsynode(n) und annullierte Bischofsernennungen*, *Annuario Historiae Conciliorum* 46 (2014) 1–2: 319–338; VISSI ZSUZSANNA ET AL. (szerk.), *Libri Regii. Királyi Könyvek. 1527–1918*, DVD-ROM, Budapest 2006; WINKLER, *Történeti összefoglalás*, 42–43; WINKLER, *A papnevelés*, 30–33; ZELLIGER, 346.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 311–314.

TÓTH TAMÁS

I.8.4. ROSKOVÁNYI ÁGOSTON, ROSKOVÁNYI (1807–1892)

Vác, 1851. december 18. – 1859. április 15.

Nyitra, 1859. június 5. – 1892. február 24.

R. 1807. december 7-én született az Ung vármegyei Szennán (Senné SK). Apja Roskoványi László, több vármegye táblai ülnöke, anyja Szikszay Anna. Egy fivére és három lánytestvére volt. Anyja szerteágazó családjából több jelentős református teológus került ki. R. első éveit anyai nagyszüleinél, majd a Sáros vármegyei Roskoványon (Rožkovany SK), az 1250-ig visszavezethető régi magyar nemesi családja székhelyén töltötte, ahol már apja vette át nevelését. 1817–1822-ig a kisszebeni (Sabinov SK) piarista gimnázium diákja volt, majd 1824-ig Egerben bölcseletet tanult. Ezt követően a pesti Központi Szeminárium növendékeként végzett teológiai tanulmányokat, majd 1828-ban, 20 évesen bölcsész doktorátust szerzett. 1828-tól 1832 elejéig az *Augustineum* (*Frintaneum*) tagjaként Bécsben tanult, és végül teológiai doktorátust szerzett. 1830. december 19-én szentelték pappá Bécsben. A kollégium jegyzőkönyveinek éves bejegyzései (az utolsó 1831. december 31-i dátummal) R. kiemelkedő szorgalmát és magaviseletét dicsérték. 320 kézirat oldal terjedelmű, 1831-ben megvédett és később nyomtatásban is megjelent (lásd lent) értekezésében a pápai primátust vizsgálta mindkét jogban. 1832-ben teológiai doktorrá avatták. Bécsi tanulmányai után három hónapig az egri egyházmegyében, Makláron szolgált káplánként, majd az egri szeminárium tanulmányi prefektusa és rektorhelyettese lett. Pyrker érsek pártfogásának köszönhetően 1832-ben levéltáros, udvari káplán, 1835-ben püspöki titkár, valamint irodaigazgató és zsinati bíró lett. 1836-ban a pesti teológiai kar tagja lett és meghívást kapott az egri káptalanba, 1839-ben elnyerte a sári apáti címet, 1841-ben szemináriumi rektor lett. 1839–1843 között az egri káptalant képviselte a magyar országgyűléseken; 1847-ben Pyrker érsektől helynöki ki nevezést nyert.

R. egri éveitől kezdve termékeny írónak bizonyult. Elsősorban a kor teológiai témáiról értekezett latin nyelven, szigorúan egyházi szempontból, és ennek során tudományos igénnyel védelmezte a hagyományos katolikus álláspontot a „liberális” újításokkal szemben. Munkássága élete során 82 kötetre, illetve több mint 70 000 oldalra gyarapodott. Közülük kiemelkedik egy terjedelmes (jog)történeti forrásgyűjtemény, valamint a rengeteg, rész-

ben protestáns szerzőktől származó irodalmi idézet. Kritikus hangok hiányolják művéből a forráskritikát, és rámutatnak a szövegek értelmezésének hibáira. Munkássága világosan szembehelyezkedett a német nyelvű teológusok többnyire hagyománykritikus álláspontjával, akik több esetben befolyást gyakoroltak az egyház hivatalos állásfoglalására, például Mária szep-lőtelen fogantatásának tana vagy a pápai primátus elve esetében. 1846-ban az akkor újonnan hivatalba lépő IX. Pius R. elkötelezettségét méltatva, annak római útja alkalmával a szeplőtelen fogantatást ábrázoló arany medállal ajándékozta meg, R. ugyanis e témának külön értekezést szentelt. Egy akkoriban készült, főleg a pápa által szorgalmazott, a zsolozsmáról és a papi nőtlenségről szóló tanulmányra R. évekkel később 11 kötetes, több mint 8000 oldalas művel válaszolt (lásd lent), amely 1861 és 1881 között jelent meg nyomtatásban. 1848-ban a prágai egyetem teológiai kara felvette tagjai közé. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc eseményeitől távol tartotta magát, de ahhoz kapcsolódóan terjedelmes újsággyűjteményt állított össze, amelyet évekkel később átadott Simor primásnak. Tudományos munkásságával alátámasztott konzervatív egyházpolitikai álláspontja és a dinasztia iránti demonstratív hűsége szinte automatikusan magával vonta jelölését a szabadságharc bukása után a sok megüresedett püspöki szék egyikebe.

Michele Viale-Prelà bécsi nuncius (1845–1855) már 1849 végén kedvező jelentést tett a Szentszéknek R-ról mint a váci püspöki szék császári jelöltjéről („*ecclesiastico del pari pio, che zelante e dotto*”). Előbb azonban az egri székeskáptalan 1850-ben megüresedés következtében R-t káptalani helynökké választotta, aki ezáltal átmenetileg az egri érsekség élére került. A kiválasztási eljárásba a primás és Magyarország ideiglenes helytartója mellett bevonták a nyitrai, a győri, a szombathelyi és a veszprémi főpásztort. Az eljárás eredményeként létrejött 20 fős listán R. a 13. helyen szerepelt. A primás és a kormány ennek alapján készített hármastáján (terna) már az első helyre került. A kabinetjelentésben a még csak 45 éves R. mellett nem utolsó sorban fizikai erőnlétét hozták fel, amely lehetővé tette számára, hogy évente egyházlátogatást folytasson, és erősen hasson a klérusra, amelyen belül a forradalom alatti zavargások és a hat év üresedés után „a fegyelem és a rend teljességgel felbomlott”. R. mellett hozták fel a magyar melletti német és „szláv” nyelvismeretét és „közismert teológiai műveltségét” is.

1851. április 29-én az uralkodó váci püspökké nevezte ki. A Szentszéknél népszerű R. prekonizációja szeptember 5-én kelt. Püspökké az új egri érsek, Bartakovics Béla szentelte november 30-án. Vácott 1851. december 18-án iktatták be. R. Vácott energikusan látott munkához. Maga vezetett lelkigyakorlatot a papságnak és népmissziókat tartott. Nézeteit pásztorlevelein keresztül ismertette híveivel; ezekben többek között szociális-karitatív témákat és a Mária-tisztelet kérdéseit taglalta. Utóbbit több mariazelli zárandoklattal is demonstrálta, amelyeken váci, majd nyitrai püspökként általában évente részt vett, 1857-ben például a magyar nemzeti zárandoklaton. 1853-ban az esztergomi és a prágai érsek kívánságára újjászervezte az irgalmasrendi szerzetesek provinciáját. Gyermekkora színhelyén, Roskoványon templomot építtetett, amelyet 1858-ban Remete Szent Antal tiszteletére szentelt fel. 1853-ban a rabszolgaság megszüntetését célul kitűző Párizsi Társaság tiszteletbeli elnökévé választotta.

R-t – elsősorban Scitovszky hercegprímás és Habsburg-Tescheni Albert magyarországi főkormányzó (1851–1860) sürgetésére – 1859. február 10-én Nyitrára helyezték át, amit Róma április 15-én hagyott jóvá. Ennek során mellőzték az osztrák kultuszminiszter aggályait, amelyek szerint „közismert, hogy R. különbséggel határos módon idegenkedik a személyes kapcsolatoktól, még a neki alárendelt papságtól is”, és bár születésétől fogva beszélt szlovákul, e nyelvet „nem bírja prédikálás szintjén”. A R. félénk természetére vonatkozó megállapítást erősítik meg Mariano Falcinelli Antoniacci bécsi nuncius (1863–1874) későbbi megjegyzései, amelyek szerint R. – állítólag orvosi tanácsra – ritkán hagyta el otthonát, mindig egyedül étkezett, és többnyire tudományos munkáival foglalkozott. R. hivatalba lépése előtt Mariazellbe zárandokolt, és feltűnés nélkül vonult be Nyitrára 1859. június 3-án, ahol 5-én iktatták be. Új székhelyén is hű maradt tudományos-publicisztikai ambícióihoz, egészen haláláig. Újabb egyházi és teológiai műveket írt, és 1878-ban 156 000 forint ráfordítással reprezentatív egyházmegyei könyvtárat alapított Nyitrán, amelyet saját állományából mintegy 20 000 kötettel gyarapított. 1860-ban kinyomtatta a nyitrai püspökség *Officia Sanctorum*-át (a szentek tiszteletére bemutatott szentmisék szövegeit); 1882-ben kezdeményezte az *Officium Rákóczianum* c. imakönyv kiadását. E kötet tartalmazza többek között az egyházmegye patrónusai, András, Szórád és Benedek tiszteletére írt latin himnuszokat, amelyek később e szentek ünnepnapján mondott szlovák nyelvű zsoltosma alapját képezték. R. püspöksége alatt különleges gondot fordítottak az egyházmegye sematizmusaira is.

R. működésének másik jellegzetessége spártai életvitele és jelentős szociális elkötelezettsége volt. Támogatta a diákokat – e célra 40 000 forint alapítványi tőkét áldozott –, az árva gyerekeket, az özvegyeket és a vagyontalan papokat. A gazdasági kérdések iránti érdektelensége azonban hozzájárult ahhoz, hogy az 1870-es években a püspöki javak a rossz gazdálkodás miatt a fizetéseképtelenség határára kerültek, és félő volt, hogy évekre haszonbérbe kell adni azokat egy részvénytársaságnak. A R-val igen jóindulatú Simor prímás és Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter (1872–1888) összefogásával sikerült elhárítani a veszélyt, a prímási kormányzat egy gazdasági hivatalnoka rövid időn belül rendezte a helyzetet, ami megteremtette a feltételeket a következő évek újabb nagy alapítványaihoz. R. így 50 000 forintos alappal elindíthatta a nyitrai gimnázium hetedik és nyolcadik osztályát úgy, hogy az intézmény működési költségeit is magára vállalta. 1876-ban, püspökségének 25 éves jubileuma alkalmából életre hívta a félmillió forintos „Roskoványi alapot” szegény plébánosok, káplánok és tanítók javára. 1881-ben, papságának 50. évfordulója alkalmából az alapot további 200 000 forinttal növelte azzal a céllal, hogy szegény egyházközségeket mentesítsen a stóladíjak alól. 1882-ben 20 000 forinttal támogatta egy Nyitra melletti honvéd barakktábor kialakítását. Saját költségén évente negyven gimnáziumi tanulót élelmezett. 1888-ban szegény- és árvaházat építtetett. Püspöksége alatt épült többek között a nagy szeminárium impozáns új szárnya 1877/78-ban, továbbá 1876–1888 között a kissze-minárium, amelyet Szent Metód helyi tanítványának, Gorazdnak szenteltek. 60 000 forint ráfordítással menedékhelyet építtetett munkaképtelen polgárok, özvegyek és árvák számára. Az intézmény 1888-ban nyílt meg, igazgatásával a keresztény nőegyletet bízta meg. R. az 1880-as és 1890-es években csatlakozott az Apostoli Szentszék által szorgalmazott péterfílér-gyűjtésekhez, amelyeket a papság és a nép körében is megrendezett, saját jövedelméből azonban nem adományozott e célra. R. jótékony célú kiadásainak végösszege egykorú adatok szerint több mint 2 millió koronát tett ki.

R. gyakorlatilag minden hivatali kollégájától eltérően fenntartás nélkül támogatta a pápai tévedhetetlenség az I. Vatikáni Zsinaton dogmává emelt tanát, amelyet már egy 1867. február 10-én kelt pásztorlevelében megelőlegezett. Scitovszky prímás mellett ő volt a másik magyar a világegyház azon 34 főpásztora között, akiknek IX. Pius 1865-ben előzetesen kikérte a véle-

ményét a zsinati tervezetről. Utóbbi R. a hercegprímással ellentétben lelkesen üdvözölte, és témának javasolta a pápai primátus dogmává emelését. A zsinatról egészségügyi okból távol maradt; képviselővel Zalka győri püspököt bízta meg. A hercegprímás R. 1870. május elején levélben elküldött részletes teológiai szakvéleménye alapján készült fel legjelentősebb, május 20-án elmondott zsinati beszédére. Ebben a magyar püspöki kar nevében részletesen előadta azon okokat, amelyek véleménye szerint a pápai tévedhetetlenség dogmává emelése ellen szóltak. Miközben a hercegprímás a zsinat után titokban tartott egy brévét, amely őt és hivatali kollégáit arra szólította fel, hogy „vessék alá magukat” az elfogadott határozatoknak, R. ezt a nuncius nyomására már 1870. október 31-én megtette a nyilvánosság mellőzésével. Jekelfalussy székesfehérvári pöspökkel együtt kollégáit megelőzve tette közzé a zsinati dekrétumokat.

R. elnézte Tvrdy (Tvrdy) György, Miskolczi (Miskolci) János, Tvrdy (Tvrdy) István, Nécsey Bálint, Durcsek (Đurček) János és Srholec József nyitrai kanonokok nacionalista politikai tevékenységét, valamint támogatta a Cirill és Metód működésének emléket állító 1863. évi jubileumi ünnepséget. Ez gyakran konfliktust okozott a magyar körökkel, és „pánszlávista” főpásztor hírért kölcsönözte neki. Haynald kalocsai érsek 1867. évi nyitrai látogatását úgy értelmezték, hogy a kormány e tekintetben kívánta mérsékelni R-t. Nyílt támadások főleg a *Reform* és a *Nyitrai Lapok* c. folyóiratokban érték R-t. 1871. október 27-én odáig fajult a helyzet, hogy a szlovák katolikus Adalbert Egyletnek a nyitrai papi otthonban megrendezett választási gyűlését erőszakos támadások érték. A helyi újságok a püspököt tették felelőssé a zavargásokért, és felszólították, hogy távolítsa el a szemináriumból a szlovák nemzeti érzelmű tanárokat. R. megfontolt reagálásával élet tudta venni e szemrehányásoknak, és továbbra is nagyvonalúan támogatta az egyesületet, illetve oltalmazta az ilyen beállítottságú papokat. Amikor azonban a szlovák nemzeti mozgalomban tevékeny Rovmanek Péter nyitrai teológus a pesti Központi Szemináriumban eltöltött tanulóévei alatt országos szervezetbe akarta tömöríteni a papnövendékeket, R. elbocsátotta.

R. püspöki székhelyét, Nyitrát gyakorlatilag csak bérmlások és az éves mariazei zarándoklat alkalmával hagyta el. A fővárosban utoljára 1853-ban járt. Az állami és pápai rendekkel és címekkel többszörösen kitüntetett R. 1892. február 24-én, 85 évesen, nem sokkal egy sikertelen húgyhólyagműtét után halt meg, mint a magyar püspöki kar rangidőse. A visszaemlékezések

szerint szellemileg friss állapotban még megható búcsút vett személyzetétől és közvetlen munkatársaitól. A nyitrai székesegyház püspöki kriptájában temették el február 27-én. Bár Bende beszercebányai főpásztor Vaszary primáson keresztül felajánlotta a szertartás vezetését, a székeskáptalan ezt visszautasította. Néhány hónappal később Bende lett R. hivatali utódja.

A visszaemlékezések R. „szentekhez hasonló, aszketikus magatartását” méltatták, ami lehetővé teszi a rendkívüli jótékonytságot és „még a cinikus természetűeket is alázatosságra” kényszeríti. R. 1890. február 9-én kelt végrendeletében különböző ingóságokat és pénzösszegeket hagyott az egyházi alkalmazottakra és intézményekre. Az ezen felül megmaradt készpénzt egyenlő részben a püspökség alapjára és az általa emelt szemináriumra hagyta. A palota berendezését, továbbá kocsikat és asztali ezüstneműt utódjára hagyta. A rokonságra nem hagyott semmit azzal az indokkal, hogy élete során gondoskodott lánytestvéreiről és azok gyermekeiről. Készpénzben 15 000 forint maradt utána, és hagyatékához tartozott az egész úgynevezett *fundus instructus* is (azaz a püspöki javak gazdasági infrastruktúrája), amelyet R. a kincstártól megváltott. A végrendelet végrehajtójának Venczell Ferenc nagyprépostot nevezte meg, aki a rá hagyott értékek alapján is bizalmasa lehetett. Közben a sajtó arról tudósított, hogy a rokonság formai hiányosságok miatt meg akarja támadni a végrendeletet.

• *Művei*: *De primatu Romani Pontificis*, Augsburg 1834; *Katekizmus vagy oktatás a kerületi kath. religio tudományban...*, Eger 1836; *De matrimonio in Ecclesia catholica I–II*, Augsburg 1837–1840; *De matrimoniis mixtis inter catholicos et protestantes I–VII*, Quinque-Ecclesiis–Pestini–Nitriae 1842–1882; *Monumenta catholica pro Independentia Potestatis Ecclesiasticae ab Imperio Civili I–XIII*, Quinque-Ecclesiis–Pestini–Nitriae 1847–1879; *Coelibatus et Breviarium: duo gravissima clericorum officia e monumentis omnium saeculorum demonstrata I–XI*, Pestini–Nitriae 1861–1881; *Beata Virgo Maria in suo Conceptu Immaculata ex Monumentis omnium saeculorum demonstrata I–IX*, Budapestini–Nitriae 1873–1881; *Romanus Pontifex tamquam Primas Ecclesiae et princeps civilis e monumentis omnium saeculorum demonstratus I–XVI*, Nitriae–Comaromii 1867–1890; *Matrimonium in Ecclesia catholica potestati ecclesiasticae subiectum cum amplissima collectione monumentorum I–IV*, Pestini–Nitriae 1870–1882; *Supplementa ad collectiones monumentorum et literaturae [...] I–VI*, Nitriae 1887–1889 • *Források*: ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; *Der Humorist* 13. 12. 1853; *Wiener Zeitung* 25. 2. 1892; *Pester Lloyd* 25., 26. és 27. 2., 4./5. 3. 1892; *Magyar Sion* 1884, 472, 1888, 942; *Pesti Hírlap* 1892. 2. 25., 5.; KORÉNEK JÓZSEF, *Ode ... domini Augustini Roskoványi ... episcopi Vaciensis ... dum in metropolitana basilica Agriensi ... in episcopum consecraretur ...*, Agriae 1851; PUPÁK ANDREAS, *Elegia ... domini Augustini Roskoványi ... episcopi Vaciensis ... anni 1851 ...*

sedem episcopalem solemniter introducti ... pie dicata, Vacii 1851; GÁSPÁRIK KÁZMÉR, *Oratio inauguralis qua ... Augustinum Roskoványi de eadem, episcopum Vaciensem, dum regimen dioeceseos ... ritu solemniter adiret ... consalutavit ...*, Pestini 1852; GYURIKOVITS MÁTYÁS, *Füü-bódolat dr. Roskoványi Ágoston nyitrai püspöki székhelyének negyedszázados jubileumára*, Nyitra 1884. • Irodalom: ADRIÁNYI, *Geschichte*; ADRIÁNYI, *Bach-korszak*; LADISLAV BELÁS, *Augustín Roskoványi. Zakladateľ skvostu národnej kultúry-Diecéznej knižnice*, Nitra 15 (1991) 2: 32–33; LADISLAV BELÁS, *Kto bol Augustín Roskoványi?*, Nitra 16 (1992) 1–2: 20–21, 24–25; LADISLAV BELÁS, *PhDr. ThDr. Augustín Rožkoviansky (Roskováni), nitriansky biskup, zakladateľ Diecéznej knižnice v Nitre, mecén*, Významné osobnosti Nitry, 124–125; CSERENYÉY ISTVÁN, *Vázlatok Roskoványi Ágoston Nyitrai Püspök Életéből*, Nyitra 1913; FÜLÖP BÉLA, *Roskoványi Ágoston (1807–1892), a püspök és teológia író*, disszertáció, Budapest 1974; FÜLÖP BÉLA: *Roskoványi Ágoston, Vigília 41* (1976) 11: 738–744; HC VII–IX; JÁN HOFMAN, *Nitra, zborník*, Trnava 1933, 132; VILIAM JUDÁK, *Biskup svetového formátu. Sto rokov od úmrtia nitrianskeho biskupa Augustína Roskoványiho*, Katolícke noviny 107 (1992) 8: 13; LUKÁCS, *Vatican*; MENDLIK ÁGOSTON, *IX. Pius pápa és a magyar főpapok*, Pécs 1864; JAN PÖSTÉNYI, *Dvaja významní biskupi nitrianski v XIX. storočí*, Kultúra XXVI (1944) 6–7: 378–383; ERCÉ [CELESTÍN RADVÁNYI], *Slovenská krv*, Bratislava 1942, 409; SALACZ, *Egyház és állam*; SBS, V, 120; PETER SEDLÁK, *Biskup Augustín Roskováni a Rožkovany*, Prešov 2008; STRÁNSKY–CSERENYÉY, *Biskupstva nitrianskeho*, 267–270; P. TKÁČ, *Významné osobnosti*, Nitra–Bratislava 1978, 217; TUSOR, *A bécsi Frintaneum tagjai*, 209–224, *A bécsi Augustineum*, 32–43; ŠTEFAN VRAGAŠ, *Augustín Roskoványi, Bischof von Nitra (1807–1892) sein Leben und sein Werk*, Slovak Studies XIX (1979); WURZBACH.

• KLIBER, *Bischofslexikon*, 123–129.

VILIAM JUDÁK–RUPERT KLIBER szócikkét

fordította: SZIRTES SZÓFIA

lektorálta: TENGELY ADRIENN

I.8.5. PEITLER ANTAL JÓZSEF (1808–1885)

Vác, 1859. július 17. – 1885. július 24.

1808. március 24-én született Pécsen, szegény, német eredetű családba. Az elemi iskolát, majd a gimnáziumi tanulmányokat is szülővárosában végezte, amelyhez jómódú családokból származó diákok tanításával teremtette elő a fedezetet. Bölcséleti tanulmányait Pesten végezte, majd 1826-ban felvételt nyert a pécsi szemináriumba. Szepesy Ignác püspök 1831. április 10-én szentelte pappá, ezt követően Szébenben és Pécsváradon volt káp-

lán. A magyar és latin mellett németül és franciául is tudott. 1833-ban meghívást kapott a püspöki aulába, ahol először szentszéki jegyzőként, majd 1835-től titkárként és szertartóként szolgált, és Szepesy bölcs hivatalvezetése során szerteágazó egyházkormányzati tapasztalatot szerzett. Ebben az időszakban Ranolder szemináriumi tanárral, későbbi veszprémi püspökkel együtt segített Szepesynek a Szentírás magyarra fordításának munkálataiban. Szepesy, halála előtt P-re bízta beszédeinek kiadását, aki a püspök életrajzával együtt négy kötetben jelentette meg a beszédeket 1839–1840 között. Az 1838-ban kinevezett új pécsi püspök, Scitovszky János megtartotta P-t püspöki titkárnak, sőt 1842-ben szentszéki ülnökké is kinevezte. P. 1848-ban pécsi kanonok, székesegyházi főesperes és plébános lett. Az 1848/49-es szabadságharc idején a pécsi ütközetet követően Pécs város nevében bizottságot vezetett a megszálló osztrák csapatok parancsnokához a hadisarc elengedése érdekében. 1849 tavaszán, Scitovszky János bécsi emigrációját követően pedig az egyházmegye kormányzatának egyik fontos tisztségviselője lett. 1851. május 15-én az uralkodó – feltehetően a hercegprímássá felemelkedett Scitovszky közvetítésének köszönhetően – P-t kinevezte a budai Helytartótanács egyháziügyi főelőadójának, és neki adományozta a tünyei apáti javadalmat. Ezzel nehéz feladat hárult rá: az abszolutizmus feszültséggel teli éveiben ismétleten kiegyezést kellett keresnie a kormányzat álláspontja és a nemzeti érdekek között. Ennek eredményeképp 1855-ben elnyerte a Ferenc József-rendet és egy pápai kitüntetést. A Helytartótanács megszüntetése után a bécsi kultuszminisztériumban folytatta munkáját, 1857-ben osztálytanácsossá nevezték ki. A Szent-szék iránti elkötelezettségét 1855-ben azzal fejezte ki, hogy a pesti egyetem háladádo szentmiséjét a pápa „szerencsés megmeneküléséért” ajánlotta fel. 1852-ben és 1857-ben több oldalról is felmerült a szombathelyi és a győri püspöki szék várományosaként.

Ferenc József 1859. február 10-én nevezte ki a Nyitrára áthelyezett Roskoványi püspök hivatali utódjaként váci püspökké. Kinevezése Thun miniszter sürgetésére történt – aki úgy vélte, P. „egyenlő mértékben” felel meg az egyház és az állam elvárásainak –, valamint a hercegprímás és Albert főherceg főkormányzó is támogatta – akik P-t lojálisnak és a kényes viszonyokat ismerő egyházi személynek tartották. IX. Pius az április 15-i konzisztóriumon erősítette meg a kinevezést, majd pedig június 19-én Scitovszky hercegprímás szentelte püspökké Esztergomban. Az akkori körülmények között P. az udvar kegyencének számított, a fenntartásokat azonban idővel

sikerült eloszlatnia. Beiktatása előtt Pécsről hazafias üdvözlő levelet küldött a váci egyházmegye papságának és híveinek. Július 17-i beiktatási ünnepségén magyar nyelven tartotta meg székfoglaló beszédét, amely később díszkiadásban is megjelent. A püspök tiszteletére tizenkét üdvözlő szöveget és verset írtak, Anton Czegka pedig ünnepi misét komponált.

P. püspöki működésének kezdetén rögtön körbejárta az egyházmegyét és felmérte az egyházi és tanügyi viszonyokat. 1861-ben például az akkor 27 ezres lakosságú Kecskeméten első, ünnepélyes keretek között zajló látogatása során kétezer bérmlást végzett. A későbbiekben is folytatta tavaszi és őszi bérmaútjait, amelyek során többször is bejárta a püspökség területét. Az itt megszerzett tapasztalataira alapozta strukturális intézkedéseit, amelyek a vallási élet elmélyítését, valamint az általános műveltség emelését célozták meg, és főképp az 1870-es évektől hoztak gyümölcsöt.

P. egyházkormányzásának első felét erősen beárnyékolta az 1855. évi konkordátum és az I. Vatikáni Zsinat határozatai körüli viták. Bár a Szent-szék iránt lojalitást tanúsított, P. állásfoglalása mindkét témában ütközött a kuriális érdekekkel és feszültséghez vezetett. A konkordátumnak Magyarországra történő alkalmazásával szemben többször is megfogalmazta aggályait. Mariano Falcinelli Antoniacci bécsi nuncius (1863–74) 1864 szeptemberében írásban szólította fel a magyar püspöki kart a konkordátum védelmére, és ennek során rákérdezett arra is, hogy mennyire tartják be azt az egyházmegyékben. P. erre válaszolva kifejtette, hogy jelenleg a társadalom és az egyház kárára főleg a 9. (a könyvek cenzúrájára vonatkozó) és a 31. (a vallás- és tanulmányi alapok püspöki felügyeletével kapcsolatos) paragrafust nem tartják be. 1865-ben felhívta a nuncius figyelmét arra, hogy az új országgyűlés a konkordátumot mellőzve a magyar főkegyúri jogot akarja érvényesíteni, különösen a nagyprépostoknak a király – és nem a pápa – általi kinevezése esetében. A zsinat előtt P. levelezett a pápai tévedhetetlenség dogmává emelését ellenző Félix Dupanloup orleans-i püspökkel. A zsinaton követte a magyar püspöki karnak a dogmával szembeni kritikus álláspontját. Vélhetően a fejlemények miatti csalódottsága okán már 1870 januárjában engedélyt kért arra, hogy sürgető ügyei miatt hazatérjen, amit az illetékes bizottság a hercegprímással történt egyeztetést követően csak február végén engedélyezett. Húsvét után P. is engedett a kultuszminiszter király nevében kiadott követelésének és a döntő szavazásokra visszatért Rómába. A zsinat után P. a pápa személyes felszólítására a magyar püspökök között he-

tedikként fogadta el írásban a zsinati határozatokat, melyeket 1871 júliusában egyszerű formában a papsággal is ismertetett. Részletes jelentést *ad limina* látogatása alkalmával tett egyházmegyéjéről Rómában 1878-ban, IX. Pius halálának évében.

P. egyházkormányzásának főleg második felében nagy gondot fordított az egyházi és oktatási infrastruktúra kiépítésére és a katolikus szervezetek támogatására. Kiemelten támogatta az egyházközségek autonómiáját. Jelentős összegekkel segítette a növekvő főváros környékének a lelki-gondozás szempontjából elmaradt területeit, többek között az Újpesten, Kispesten, Tápiószentmártonban és Erzsébetfalván épülő templomokat. Szendehelyen, Kistarcsán, Pécelen saját költségén építtetett templomot. Segítette a váci ferences rendház és az egyházmegye számos templomának felújítását is. A túlnyomóan protestáns alföldi lakosság között élő katolikusok lelkigondozásának biztosítására két ferences misszionárius fizetését vállalta. A főként magyarországi németek és szlovákok lakta vegyes lakosságú vidékeken a kor asszimilációs törekvéseivel szemben a kompromisszumos megoldások híve volt, és igyekezett biztosítani az anyanyelvű éneklést és prédikációt.

A plébániai papság ellenőrzésének megkönnyítésére P. már hivatalba lépése kezdetén felmentést kért az 1855. évi konkordátum 24. cikkelye alól (plébánosi állások nyilvános kihirdetése), amelyet a római papi kongregáció tíz évre engedélyezett. Ettől eltekintve többször segítette a papság anyagi helyzetét. Négy kanonok fizetését megemelte, a szegényebb plébánosok és káplánok segélyezésére évi ezer, majd később kétezer forintot adott. Több lépésben kísérletet tett a papok nyugellátásának konszolidációjára. Első lépésben a papi nyugdíjalapot kétezer forinttal megnövelte, a nyugdíjakhoz pedig évi 1500 forintot adott, ő maga pedig öt-hat pap nyugdíját egészítette ki. 1876-ban papi gyűlést hívott össze, amely elfogadta a nyugdíjintézet javára fizetendő éves adót. 1883-ban a nyugdíjintézet közgyűlésén az intézet újjászervezését határozták el. Mindezen intézkedések azonban nem voltak elegendőek ahhoz, hogy kielégítő ellátást biztosítsanak az érintetteknek; az alap továbbra is püspöki támogatásra szorult. P. a papság körében egyre népszerűbb lett bőkezűsége és legendás vendégszeretete miatt, amelyet a vidéki papság is megtapasztalhatott a rezidencián történő látogatások alkalmával. 1866 és 1885 között elnöke volt a külföldi magyarok hitéletének és nemzettudatának ápolására alapított Szent László Társulatnak. Jelentős összegekkel

támogatta a társulatot, és az éves gyűléseket programadó beszédeivel nyitotta meg. Német mintára legényegyletet alapított Vácon, amelynek elnöki tisztségét is viselte. Az Eucharisztia tiszteletének előmozdítására és a szegény templomok méltó felszerelésének biztosítására Oltáregyesületet alapított a váci ferenceseknél. 1883-ban egyházmegyei értekezletet tartott az egyházmegye statútumainak felülvizsgálására és megújítására. Az előkészítő bizottság által készített tervezetet minden esperesi kerületbe elküldték véleményezésre, a központi témák a plébániai javadalmak kezelése, a templompénztárak, a káplánok fizetése és a plébániai könyvtárak voltak.

Az egyházi oktatásügy korszerűsítésével P. Csávoľszky József tanfelügyelőt bízta meg, aki hamarosan püspöki titkár, majd kanonok lett. A tanulói létszám hirtelen emelkedésének kihívására válaszul P. nagyvonalúan támogatta az iskolák kibővítését és építését, és több új tanítói állást hozott létre az egyházmegye falvaiban és pusztáin. Rendszeresen adott segélyeket a tanítóknak, és már 1862-ben kezdeményezte öregkori ellátásuk szabályozását. 1883-ban a katolikus iskolák tanítóinak összefogására egyházmegyei tanító egyesületet alapított. A hajdan jeles váci püspöki líceumot fokozatosan kibővítette. A váci piarista gimnáziumban két új tanár fizetésének átvállalásával lehetővé tette az 5. és a 6. osztály megindítását, amellyel az intézmény nagygimnáziummá vált. 1880-ban a Petrőczy-féle alapítvány segítségével felállította a 7. és a 8. osztályt is, amellyel főgimnáziummá tette az intézményt. Az osztályok felszerelését saját költségen vállalta. Püspöktársai, különösen Ranolder veszprémi püspök példájára 1880-ban Vácra hívta az irgalmas nővéreket, akiket betegápolással és szegény lányok nevelésével bízott meg. 1882-ben a váci Szent Miklós templomot iskola céljára átadta a váci egyházközségnek, mivel a város három katolikus iskolája már nem tudta befogadni a megnövekedett tanulói létszámot. Az új iskolát 1886-ban nyitották meg.

P. figyelmet fordított a papnevelésre és -képzésre is, amelyet ugyancsak jelentős összegekkel támogatott. A papi pályára készülő szegény sorsú gimnazisták számára a szemináriumban kedvezményes szállást és ellátást biztosított. Csávoľszky tanácsára a fiatal papság továbbképzésének érdekében egyesítette a püspöki, a káptalani és a szemináriumi könyvtárat. 1875-ben negyvenezer forintos költséggel díszes, romantikus stílusú épületet emelt a könyvtárnak, és a hamarosan híressé váló intézmény működtetésére felvállalta egy könyvtáros és egy segéd fizetését is. A teljesítményről elismeréssel nyilatkozott a kultusz-

miniszter, és az alapítás hírére sok felajánlást és tiszteletpéldányt kapott a könyvtár. P. támogatta a tehetséges papok tanulmányait és az egyháztudományi munkákat, például Frankói Vilmos *Monumenta Vaticana Hungariae* sorozatát és Karcsú Arzén ferences helytörténeti kutatásait. P. kétezer forinttal a Magyar Tudományos Akadémia alapját is támogatta, és az akadémiai díszterem képeinek költségeihez is hozzájárult.

P. intézkedései nagy mértékben megterhelték a püspöki pénzgazdálkodást. P. már életében elhíresült arról, hogy fölöttébb nagyvonalúan kezeli a rendelkezésre álló anyagi eszközöket. (Ennek kapcsán anekdoták szereplőjévé is vált.) Nagylelkűen, vallási különbség nélkül támogatta a szegény sorsú tanulókat és kérvényezőket, így rengetegen fordultak hozzá segítségért. Halála után azonban a sajtó arról is beszámolt, hogy számos udvaronc visszaélt P. nagylelkűségével. A püspöki erdőkből bárki szüksége szerint eláthatta magát fával, a bérlőknek a legegyszerűbb kifogások esetén is elengedte a bérleti díjat. Hátrányos következménnyel járt, hogy P. egy tagosítás során nagyvonalúan osztott fel mezőgazdasági birtokokat. Ennek során nem csak katolikus tanárok és kántorok, hanem – a sajtó és az érintettek meglegedésére – protestáns tanárok és prédikátorok is jóval jelentősebb mértékben részesültek földbirtokban, mint ahogy azt a törvény előírta. P. megtagadta a püspöki kancellária előtt e jelentős kiadások ismertetését. Mindezt tetézték az olyan költséges vállalkozások, mint a székesegyház felújítása és felszerelése, például a tornyok restaurálása, a berendezés aranyozása és Velencében négy díszes csillár beszerzése. P. 1878-ban helyreállíttatta a Migazzi püspök által építtetett verőcei nyaralót is.

E vállalkozásokhoz az anyagi erőforrásokat a püspöki birtokok igazgatásából kellett kigazdálkodni, ami egyre nagyobb megterhelést jelentett. 1871-ben a püspökség összjövedelme több mint 160 000 forintot tett ki, amelyből az adók és más kötelezettségek levonása után ténylegesen 53 000 forint állt rendelkezésre. P. akkoriban még kész volt ebből 28 000 forintot az általános püspöki pénztárba tenni, de 25 000 forintot szabadon akart felhasználni. A főként Vác környéki püspöki uradalmi birtokok jövedelméből viszont nem volt fedezet a szükséges korszerűsítésekre. Kísérletet tett ezért a gyengébb minőségű földek bérbeadására, valamint arra, hogy az irtásföldek növelésével és a puszták hasznosításával új megművelhető területet nyerjen. P-nek 20 000 forintot kellett a Tisza szabályozására áldoznia, és további veszteséget jelentett a tagosítás (lásd fent). P. egyházkormányzása vége felé az uradalmi

tisztviselők és személyzet számára új utasítást adott ki, hogy az addigi feudális szokásokat a modern igazgatás követelményeihez igazítsa, az intézkedés azonban nem hozta meg a várt eredményt. Az aszály és a fagykárrok, valamint az uradalmi kormányzó felelőtlen költekezése és kölcsönfelvételei fokozatosan tönkretették a püspökség pénzügyeit. A fejleményektől egyre nyugtalanabb káptalan végül jelentést tett a kultuszminiszternek és kérte, hogy a hercegprímással történő egyeztetés után helyezze zár alá a püspöki javadalmakat és rendelje egy kurátor felügyelete alá. A felügyeleti szerv a helyzet rendezését egy erélyes kanonokra, Virter Bertalanra bízta, akit Jung János követett a tisztségben. A kormányzóknak sikerült alapszinten stabilizálniuk a súlyosan eladósodott püspöki javadalmakat. A kanonokok munkája azonban csak átmeneti kezelést nyújtott a problémákra. P. halálakor Trefort Ágoston kultuszminiszter úgy vélte, hogy az egyházmegye anyagi, lelki és fegyelmi tekintetben „olyan nyomorúságos állapotba került”, hogy csak egy alkalmas és következetesen szigorú utód tudná újra rendbe hozni.

P. 1884-ben nagy pompával ünnepelte 25 éves püspöki jubileumát, XIII. Leó ebből az alkalomból pápai trónállóvá nevezte ki. Ezután egészségi állapota hirtelen megromlott, ezért Neszveda István olvasókanonok személyében segédpüspököt kért maga mellé, akit a pápa 1885. március 27-én nevezett ki. P. többhetes betegség után, 1885. július 24-én, 76 évesen halt meg Vácon. Július 27-én a székesegyház sírboltjába temették. A gyászszertartást Pauer székesfehérvári püspök végezte két pécsi kanonok segédletével. A gyászszertartás zenéjét a székesegyház karnagya, Ulrich Károly szerezte.

• *Művei:* PEITLER ANTAL (szerk.), *Egyházi beszédek, melyeket különféle alkalommal mondott és kiadni készült négyesi báró Szepesy Ignác pécsi püspök*, 4 kötet, Pécs 1839–40; *Peitler József Antal váci püspök üdvözlő szózata megyéje összes híveire*, Pécs 1859; *Litterae pastorales ad clerum suae dioecesis*, Pécs 1859; *Elnöki megnyitó beszédek a Szent László-társulat 1871. május 31. 1872. október 10. közgyűlésén*, h. n. 1871–1872. • *Műveinek jegyzéke:* SZINNYEI, X, 699. • *Források:* VPKL Acta Personalia, Peitler Antal iratai (158–170. doboz), fasc. 171. 2238/1864; VPKL Litterae circulares 1859–1885; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; VK 1885. 7. 26., 1899; Váci Hírlap 1899; Der Katholische Christ 1855, 147, 1861, 383–384; Morgen-Post 29. 8. 1885; Pester Lloyd 24. 7. 1899. • *Irodalom:* ADRIÁNYI, *Vaticanium*; ADRIÁNYI GÁBOR, *Egyházpolitika a század közepén a püspöki kinevezések tükrében*, Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon (szerk. Hegedűs András, Bárdosi István), Esztergom 1999, 136–137; ADRIÁNYI, *Bach korszak*, 61–63, 87, 170, 172; BÁNK, *Almanach*, 192–193; CHOBOT,

A váci egyházmegye I, 48, 92; CHOBOT, *A váci egyházmegye II*, 656–661; DABÓCZI, *Verőcén a nyelvhasználat*; DÓKA KLÁRA, *A váci püspökség birtokai a XVIII–XIX. században*, Magyar Egyháztörténeti Évkönyv 6 (1996), 309–313; HC VII–IX; HERMANN, *Akatolikus egyház*, 453–454; HORVÁTH M. FERENC, *A váci püspöki uradalom birtokigazgatási rendszere 1848–1867*, Levéltári Szemle 39 (1989) 1: 36–37; KARCSÚ, *Vác II*, 242–261, IX, 69–75, 97, 343, 408–411; KOPASZ GÁBOR, *A baranyai nemzetőrség és ennek szerepe 1848–49-ben*, Baranyai Helytörténetírás 1973 (szerk. Szita László), Pécs 1973, 85; LUKÁCS, *Vatican*, 140; MENDLIK, IX. Pius, 75–77; SALACZ, *Egyház és állam*, 53; SZÜCS FERENC, *AVáci Egyházmegyei Könyvtár története*, Vác 1991, 11–14; TRAGOR IGNÁC, *Vác vidámsága*, Vác 1923, 92–102; VÁRADY FERENCZ, *Baranya multja és jelenje*, Pécs 1896, 409; ZAKAR PÉTER, *Katolikus püspökök kinevezésének minisztertanácsi háttere Magyarországon, Erdélyben, a Temesi Bánságban és a Szerb Vajdaságban II.* (1851–1852), Aetas 31 (2016) 1: 154–172.

- KLIEBER, *Bischofslexikon*, 240–246.

RÉTFALVI BALÁZS

I.8.6. SCHUSTER KONSTANTIN (1817–1899)

Kassa, 1877. október 2. – 1887. március 17.

Vác, 1887. április 14. – 1899. július 23.

1817. július 31-én született a Nyitra vármegyei Szakolcán (Skalica SK). Apja Schuster János városi főorvos, anyja Benedino Johanna volt. Egy fivére és két lánytestvére volt. Anyai ági, olasz nagyapja a 18. század végén általános orvosként érkezett Nyitrára. Fivére, János később patikusként működött Bécsben, egyik lánytestvére egy orvoshoz, a másik egy nyitrai földbirtokoshoz ment feleségül. Középiskolai tanulmányait 1825-ben kezdte a nyitrai gimnáziumban. A hatodik osztály elvégzése után, 1831. szeptember 20-án belépett a piarista rendbe, és a rend privigyei (Prievidza SK) rendházában töltötte a noviciátust. Az újoncév ideje alatt kivívta előjárói megbecsülését, akik 1833-tól egy évig a privigyei gimnázium helyettes tanáraként alkalmazták, majd a filozófiai tanulmányok folytatására Vácra küldték. 1837-től teológiát tanult először Nyitrán, majd a rend pozsonyszentgyörgyi (Svätý Jur SK) intézményében. Közben a pesti egyetemen filozófiai doktorátust szerzett. Palugyay János nyitrai püspök 1840. augusztus 2-án Pozsonyszentgyörgyön pappá szentelte.

Ezt követően 1842-ig Vácon, majd Pesten tanított. A magyar mellett tudott németül, olaszul, latinul, franciául és szlovákul, emellett jártatos volt a kánonjogban és a történelemben. 1843-ban őt jelölte a rend Pálffy Ede és Zsigmond nevelőjének, akiknek apja, gróf Pálffy Alajos († 1876), az osztrák kormányzat alatt álló Lombard–Velencei Királyság magas rangú tisztviselője, 1848-tól kormányzója volt. Velencei tartózkodása alatt Rainer főherceg, lombardiai alkirály őt fiának történelmet, filozófiát és magyar nyelvet tanított. Jó kapcsolatait a piaristák velencei leteleptetésére igyekezett fordítani. 1845-ben Velencében konviktust nyitottak négy fiatal magyar szerzetessel, Padovában pedig noviciátust hoztak létre. S. Velencében írt egy országismereti tankönyvet is, amely Budán jelent meg (lásd lent). Az 1848. márciusi forradalmi megmozdulások elől rendi előjárói előzetes értesítése nélkül a kormányzó fiaival Tirolba menekült. Miután növendékei befejezték tanulmányaikat, S. visszatért Magyarországra, de nem az abszolutista kormányzat által szorongatott piarista rendbe; 1855-ben a kalocsai egyházmegyébe kérte felvételét.

1857-ben rövid ideig Baján volt káplán, majd Kunszt József érsek az aulába hívta, ahol számos hivatalt töltött be: 1858–1865-ig szentszéki jegyző, 1858–1860-ig levéltáros, 1861–1865-ig püspöki titkár, 1863–1866-ig érseki könyvtáros volt. 1865-ben kanonoki stallumot kapott, majd Kunszt érsek 1866-ban bekövetkezett halála után a székeskáptalan káptalani helynöknek választotta és a püspöki javak kormányzásával bízta meg. A következő érsek, Lonovics József 1867-ben mesterkanonokká és érseki tanfelügyelővé nevezte ki. Utóbbi feladatkört két évig látta el, ezalatt végiglátogatta a püspökség összes egyházi népiskoláját, kimerítő állapotjelentéseket készített, és javaslatokat dolgozott ki a körülmények javítására. 1868-ban a szeminárium rektora és a papi öregotthon igazgatója lett, ugyanabban az évben tiszai, majd 1869-ben székesegyházi főesperessé nevezték ki. 1870-ben az addigi szolgálatai során kifejlődött gazdasági érzéke miatt Haynald Lajos érsek a püspöki javak jószágigazgatójává nevezte ki, majd ehhez kapcsolódóan tiszteletbeli és jövedelmező kinevezéseket nyert: 1873-ban az egykori belakúti ciszterci apátság címzetes apátja, 1875-ben bácsi címzetes prépost lett. S. elhivatott volt a birtokigazgatásban, kitűnt rendkívüli alaposágával és takarékoságával, ami gyakran szigorba hajlott. A püspöki és a káptalani birtokok gazdasági hozama ezáltal minden eddiginél magasabbra emelkedett. S.

saját jövedelmeit ugyanazzal a szigorral kezelte, így az évek során jelentős magánvagyonot gyűjtött össze.

E tényező jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a kassai püspöki székház várománya legyen. Az egyébként is kis javadalmú Kassa ekkor komoly gazdasági problémákkal küzdött, amihez a dómot ért súlyos viharok is hozzájárultak. Simor hercegprímás Boltizár József segédpüspök (1875–1905†) kinevezését sürgette, akit azonban Trefort kultuszminiszter elutasított „nemzeti érzülete, és részben politikai irányultsága” miatt. Ezért – végül a hercegprímással egyetértésben – S-t javasolta a királynak, mivel az „jól ismeri a szláv nyelvet” és mint „jómódú férfi” képes volna arra, hogy „ezt a nagyrészt szegény plébániákkal és iskolákkal rendelkező egyházmegyét nagyobb támogatásban részesítse”. Jacobini bécsi nuncius (1874–1880) a kalocsai és a zágrábi érseknél is érdeklődött S. felől, akik igen kedvezően nyilatkoztak róla. IX. Pius († 1878) azt a tényt, hogy a püspöki kar egyetértett a kinevezéssel, úgy értelmezte, hogy egyikük sem támogatna ultramontán, a szentszéki irányvonalhoz tartozó püspököt. Ferenc József király S-t 1877. május 6-án kassai püspökké és szentjobbi címzetes apáttá nevezte ki azzal a feltétellel, hogy az apátsági javadalma a dómot ért károk helyreállítására kell fordítania. Kinevezését IX. Pius pápa 1877. július 1-én erősítette meg. 1877. szeptember 23-án Haynald Lajos szentelte püspökké Kalocsán. Az ünnepélyes beiktatásra október 2-án került sor. Már ekkor jelentős összeget ajánlott fel a kassai dóm restaurálására és a városi szegények javára. Székfoglaló beszédében elsődleges feladatként írta le az elődje által megkezdett felújítási munkálatok folytatását, amelyek azonban idővel egyre inkább felhalmozódtak. A Steindl Imre által vezetett munkálatok 40 000 forintot emésztettek fel, amelynek csak felét fedezték a szentjobbi apátság jövedelmei. 1895-ben további 15 000 forintot áldozott egy márványoltárra.

Ettől függetlenül S., hivatalba lépése után hamarosan megkezdte a kassai püspökség vizitációját. 1878–1882 között az összes plébániát vizitálta, majd az éves bérmakörutak során folytatta a vizsgálatokat. Egykori tanáremberként különös gondot fordított az egyházi általános iskolákra. A vizitációk tapasztalatainak eredményeként egységes szabályzatot adott ki az egyházi intézmények gazdálkodásával kapcsolatban. A plébániák hitelezési gyakorlatát megszüntette és egy számvevői hivatal ellenőrzése alá helyezte azokat. Ezzel éles kritikát vont magára, ugyanakkor a jövőbeli beruházások anyagi háttere hamarosan jelentősen megnőtt. Szembesülve a papok és a ta-

nárok gyakori nyomorával, ami a tengerentúli kivándorlás következtében egyre fokozódott, S. 40 000 forintos alapítványt tett, amelynek kamataiból 17 plébániát és 21 tanítói állást támogatott. A szegény diákokat segélyező egyesületet 500 forinttal támogatta. Ugyancsak vizitációs tapasztalatai eredményeként 1878-ban tanügyi rendeletet adott ki. Elrendelte az iskola-kötelezettséget, újrászabályozta az iskolák óra- és munkarendjét, és a Szent István Társulat által kiadott tankönyvek használatát írta elő. Bevezette a féléves vizsgákat, a nyári szünetben pedig az ünnepnapokon ismétlő órákat. A nem magyar nyelvű iskolákban előírta a magyar nyelv oktatását és saját módszerét ajánlotta a tanítók figyelmébe.

S. nagy hangsúlyt helyezett a lánynevelésre, amelynek hiányosságaira Sáros vármegyei vizitációjakor lett figyelmes. A probléma orvoslására 60 000, más adatok szerint 160 000 forintos költségen lányiskolát építtetett Eperjesen és az 1881-ben megnyíló intézményt az angolkisasszonyokra bízta. 1882-ben 40 000 forintos alapítványt tett az intézményben tanuló, szegény családokból származó lányok ellátására. S. a következő években is támogatta az intézményt, az 1887-es tűzvész után, majd az épület bővítésekor, 1898-ban is. Más fiú- és lánynevelő intézeteket is felkarolt. 1883-ban hat tanítói egyesületet alapított, melyek feladata a tanítók önértetének erősítése és képzésük előmozdítása volt. S. sokoldalú tevékenysége elismeréseként az 1880-as években több állami kitüntetésben is részesült. Kihasználta a regionális és országos ünnepeket, hogy a lakosság „katolikus szellemét” ösztönözze. Megünnepezték például a XIII. Leó pontifikátusa alatt gyakori pápai jubileumokat (például 1879-ben, 1881-ben és 1886-ban), melyek alkalmával jubileumi búcsút tartottak. S. 1880-ban a püspökségből összegyűjtött 880 forint péterfillérhez 200 forinttal maga is hozzájárult, 1881-ben pedig két gyűjtés alkalmával összesen 1200 forint gyűlt össze. 1886-ban a Mária-tisztelet növelése céljából az egyházmegye minden plébániáján háromnapos Mária-ájtatosságot tartottak. Ugyanebben az évben jubileumi szentmisével emlékeztek meg Buda visszavételének kétszáz éves évfordulójáról.

Áthelyezésére váci püspöki széke elsősorban a már bizonyított gazdasági képességei miatt került sor, mivel az egyházmegye a Peitler Antal püspök alatti rossz gazdálkodás miatt anyagilag tönkrement. Trefort kultuszminiszter úgy vélte, S. „igazságos és következetes szigorral” vissza fogja tudni szorítani „az elharapódzott visszaéléseket”, az egyházférfi politikai viselkedése „lojális és kifogástalan”, és egy nehéz egyházmegye vezetőjeként bizo-

nyitotta „rendkívüli megfontoltságát”. Az 1886. november 13-i királyi ki-nevezést Róma 1887. március 17-én erősítette meg. S. a beiktatása előtti napon vonattal érkezett székhelyére, ahol nagy ünnepséggel és görögtűzzel fogadták. Nemtetszése jeleként a városvezetést a szokástól eltérően nem hívta díszlakomára, hanem a polgármesternek ezer forintot adott át a város szegényei számára. Beiktatására 1887. április 14-én került sor. Oldalkanonkjának Balás Lajos kanonokot választotta ki.

S. nem okozott csalódást pártfogóinak. Teljesen átalakította az igazgatást, felelősségre vonta az addigi hivatalnokokat és gazdatiszteket, és szigorú pénzügyi rendezésbe kezdett annak érdekében, hogy a 120 000 forintos adóssághegyet a püspökség rendes jövedelmeiből törleszthesse. Beszüntette az addig szokásos lakomákat, csökkentette az alkalmazottak béreit és eladta elődje, Peitler püspök híres szürke lovait. Az egykorú beszámolók szerint „már egy tojást sem lehet a püspök tudta és engedélye nélkül kivinni a házból”. A pénzügyi helyzet rendezése céljából S. útmutatást adott a plébániai papságnak az egyházi vagyon kezelésére vonatkozóan, és a folyamatos kontroll biztosítására számvevőséget szervezett, amelynek munkáját szigorúan ellenőrizte. Ő maga a püspöki palotában csaknem aszketikusan élt. Ahogy hivatali elődje adakozási hajlama, úgy S. puritánsága is legendás volt, melyről számos anekdota maradt fenn. A megemlékezések szerint állítólag még a püspöki aula papi alkalmazottjai is megpróbáltak elmenekülni ordináriusuk takarékosági intézkedései elől és olyan plébánosi állást szerezni, amely várhatóan jobb életkörülményeket biztosított. S. takarékosága azonban nem volt öncélú, hanem az egyházmegyei intézmények megújítását és gyarapítását szolgálta. Pest vármegye virilista jegyzékében, amelyben a kalocsai érsek 63 000 forintos adóval lett feltüntetve, S. 1893-ban több mint 16 000 forinttal, 1894-ben pedig már 19 500 forinttal szerepelt.

Pasztorális programja a Kassán bevetett stratégiát követte: egyházkormányszását kiterjedt vizitációs és bérmautakkal kezdte meg, melyek során 1887 és 1890 között vizitálta az alföldi és nógrádi esperességeket, a vidék központjaira koncentrálva. A szerzett tapasztalatok alapján számos beruházást hajtott végre. Jakabszálláson, Rákóczipalván, Szankon, Szécsénkén és Tiszaöldváron templomot építtetett, a péceli templom építésére pedig alapítványt hozott létre. Végül 200 000 forint alaptőkével megszervezte a róla elnevezett Konstantin-alapot a kegyúr nélküli egyházak, plébániák és kántorlakok fenntartására. Ezenfelül más plébániák felújítását is segí-

tette. Új elemi iskolákat állított Máriabesnyőn, Kiskunhalason, Jászkerkegyházán, Kunszentmiklóson, Nagykőrösön, Páhiban, Szolnokon és Vácon, összesen 80 000 forint értékben. Az iskolák és felekezetek közötti szolidaritás jegyében a veresegyházi református iskola építésekor a katolikus iskolában biztosított helyet a református tanítóknak és diákjainak. Kecskeméten, Kiskunfélegyházán és Hódmezővásárhelyen leánynevelő intézetet állított fel az e célra létrehozott 140 000 forintos alapból. A váci főgimnáziumnak 46 000 forintos költségen új szárnyat emeltetett, és egykori piaristaként 20 000 forintos alapítványt hozott létre a rend növendék-képzésének támogatására.

A szigorú takarékosággal gazdálkodott vagyonból számos társadalmi és művészeti kezdeményezésre nyílt lehetőség. 1892-ben például Vác városának 80 000 forintot adott árvaház építésére azzal a kikötéssel, hogy bármilyen felekezetű gyermek felvételt nyerhet. Az általa támogatott segélyegyletek közé tartozott a váci izraelita betegápoló egyesület is. Az alsópapság állami kongruájának emelésére évenként 4000 forintot áldozott, 1893-tól pedig minden plébános és káplán számára 600, illetve 250 forint minimálbért biztosított. A papi nyugellátásra létesített alapot 25 000 forinttal emelte meg. Uradalmának alkalmazottjai számára nyugdíjalapot hozott létre, amelyhez 10 000 forinttal járult hozzá. Egykorú adatok szerint S. közcélú alapítványainak összege meghaladta a másfél millió forintot. S. ezen felül újjáépíttette a székesegyházat. Az épület előtt kialakította a később róla elnevezett Konstantin teret, és felújította a püspöki palotát a palotakerttel együtt.

Irodalmi működését prédikációi és körlevelei adták, melyeket újkor és nagybőjtben adott közzé. Ezekben főként a lelkipásztorkodás gyakorlati kérdéseivel foglalkozott, a politikától távol tartotta magát, ennek ellenére többször érte politikai támadás. 1892-ben nyilvánosan ráfogták, hogy egy politikailag ellenszenves káplánt félreállított, ezért „hatalmi göggel” vádolták, valamint azzal, hogy „a kormány uszályhordozója”. 1894-ben, az egyházpolitikai törvények körüli heves viták idején szidalmazták az utcán és kocsiját megtámadták, de nem tulajdonított jelentőséget az esetnek. Közéleti hozzáállását mutatja, hogy Kossuth halálakor nem függesztette ki a gyászlobogót a püspöki palotára. Ez ellen tiltakozók betörték a püspöki palota ablakát, amelyet S. hosszú ideig nem javíttatott meg. Utolsó éveiben különféle elismerésekben részesült (például 1896-ban megkapta a Lipót-rend nagykeresztjét;

Eperjes és Szolnok tiszteletbeli polgára lett), Vác városa róla nevezte el a városháza kertjét. Az egyre inkább betegeskedő S. mellé XIII. Leó 1893. május 11-én Jung János kanonokot nevezte ki segédpüspökké. 1895-ben Vácon katolikus klub nyílt, a megnyitó beszédet Esterházy Miklós tartotta. Ugyanabban az évben S. egészségi állapota rohamosan leromlott, főleg a mája miatt. Miután 1899-ben eltörte a lábát, elkészítette végrendeletét és búcsúlevelet írt a papsághoz, amelyben bocsánatot kért rideg magatartásáért. Ugyanabban az évben Jézus Szíve oltalmába ajánlotta egyházmegyéjét. Végrendeletében általános örökösevé a Konstantin-alapot tette meg. Megemlékezett továbbá működése korábbi állomáshelyeiről, a római Hitterjesztési Kongregációról (*Congregatio de Propaganda Fide*), a váci árvaházról és kórházról, a püspöki aula papjairól és alkalmazottairól. 100 000 forintot hagyott egy magyarországi katolikus egyetem létesítésére azzal a feltétellel, hogy a tőke harminc évig a káptalan kezelésében gyarapodjon, s ha egyetemre nem tudják majd fordítani, akkor az összeg egyik felét az egyházmegye iskoláira költse, a másikat pedig a Konstantin alaphoz csatolják.

S. 1899. július 23-án, 82 évesen halt meg. Július 26-án temették el a székesegyház kriptájában, Peitler püspök mellé. A temetési szertartást Bubics Zsigmond kassai püspök végezte. Búcsúztató beszéd nem hangzott el, a szertartást Josef Ullrich († 1911) Esz-dúr *Requiemje* kísérte. A hagyatékot felmérő bizottság kerek egymillió koronát mutatott ki, ebből mintegy 250 000 értékpapírban, 400 000 takarékbetétben és alig 19 000 korona készpénzben állt rendelkezésre, a maradék ingatlanokba volt befektetve.

• *Művei:* *Földismeret matematikai, physikai és politikai tekintetben. Tanodai használatra*, Buda 1847. • *Források:* PMKL Archivum Provinciae Hungariae vetus, For. 30, Fasc. 13., Litterae de operibus religiosorum nostrorum Hungaricorum in Dalmatia et Lombardia, h. n., é. n., 134–160., Litterae Constantini Schuster, Venetiae, 1844–1847; PMKL Hagyatékok, Friedreich Endre hagyatéka Sk 23, Friedreich Endre, Magyar piaristák Dalmáciában és a Lombard-velencei királyságban, h. n. 1833–1848.; PMKL Tartományfőnöki levelezés, Vegyes ügyek, V 242/2. a rendi növendéknevelést támogató 20 000 koronás alapítványára vonatkozó iratok, 1899–1901; PMKL Manuscripta V 416/50/2. Végh János versgyűjteménye. Faludi Ferenc verse jambusokba téve Schusztér Konstantin által; AAK Litterae circulares 1877–1886., Acta Privata Schuster Konstantin, 1877–1886.; VPKL Acta privata, Schuster Konstantin, fasc. 206–211/1., Litterae circulares 1886–1899. ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; *Pester Lloyd* 12. 2. 1892, 24. 2., 1. 8., 6. 10. és 27. 12. 1893, 17. 4., 23. 6. és 26. 9. 1894, 14. 1. 1895, 24. 7. (nekrológ), 29. 7., 6. 10. 1899; *Das Vaterland*

27. 7. 1899; *Neue Freie Presse* 12. 2. 1892; VK 1899 6. 25. (1–4); *Váci Hírlap* 1899 7. 30. (1–3); MÁ 1899. 7. 27. (2); BH 1899. 7. 24. (2); 1899. 7. 27. (5). • *Irodalom*: ADRIÁNYI, *Bach korszak*, 61–63, 87, 170, 172; BÁNK, *Almanach*, 193–194; BOCSA JÓZSEF, „Nem annyira a külső fény, mint inkább a belső erkölcsi érték...”. Emlékezés Schuster Konstantinra, *Mi Piaristák* 9 (2000) 1: 12–14; CHOBOT, *A váci egyházmegye II*, 661–667; DABÓCZI, *Verőcén a nyelvhasználat*, 40; HATVANI EDE, *Schuster Konstantin dr, 1817–1899*, Kalazantinum IV (1899/1900) 2–4; HC VII–IX; HEGEDŰS ANDRÁS, *A katolikus főpapi kinevezések politikai háttere a dualizmus korában. (1867–1918)*, Budapest 2001, 149–158; KARCSÚ, *Vác V*, 242–246; LAKATOS, *Történeti sematizmus, passim*; LUKÁCS, *Vatican*; PETER SEDLÁK–PETER ZUBKO (szerk.), *Kosický biskup Ph Dr. Konstanín Schusteru–100. vyročie smrti [...]*, Kosice 2000; SZOKOLSZKY BERTALAN, *Schuster Konstantin*, Szokolszky, Kassai püspökség, 125–133; TRAGOR IGNÁC, *Vác vidámsága*, Vác 1923, 102–124; TRAGOR IGNÁC, *Vác műemlékei és művészei*, Vác 1930, 46, 64; VARGA LAJOS, *A váci egyházmegye történeti földrajza*, Vác 1997.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 247–252.

RÉTFALVI BALÁZS

I.8.7. CSÁKY KÁROLY EMMÁNUEL, KÖRÖSSZEGI ÉS ADORJÁNI GRÓF (1852–1919)

Vác, 1900. augusztus 5. – 1919. február 16.

1852. július 24-én született Sopronban, az ország egyik legősi arisztokrata családjába, gróf Csáky Imre Emmánuel († 1876) és második felesége, Buddeus Karolina († 1892) gyermekeként. Apja udvari kamarás volt. Számos felmenője lépett egyházi pályára, a család több püspököt és egy bíborost is adott az egyháznak, több rokona pedig szentség hírében is állt. Három testvére volt. Bátyja, Emmánuel (* 1848) nőtlen volt, 1912. december 30-án halt meg Szepes vármegye örökös főispánjaként Bécsben. Lánytestvérei közül Karola (1854–1908) Matzl von Löwenkreuz báró, Eugénia pedig Schaffgotsch gróf felesége lett. Féltestvérét, Irmát a későbbi osztrák miniszterelnök, Eduard Taaffe vette feleségül.

Cs. elemi iskolát Sopronban végezte, majd tanulmányait a jezsuiták kalksburgi, Bécs melletti gimnáziumában folytatta. Tanulmányai és magaviselete miatt a Mária-kongregáció prefektusa lett; a tanári kar fölterjesztésére Rau-

scher bécsi érsek jutalommal tüntette ki. 1870-ben papnövendékként belépett az esztergomi szemináriumba, ahol ismét kitűnt tehetségével és világnézeti elkötelezettségével. *Schachmatt? Seitenblicke auf das Treiben der Liberalen c.* röpiratával is felhívta magára a figyelmet. Simor János hercegprímás Rómába akarta küldeni tanulni, de gyenge egészsége miatt a szülők visszautasították a lehetőséget. Simor János 1875. július 25-én szentelte pappá. Rövid ideig a hercegprímás patronátusa alá tartozó Tardoskedden (Tvrdošovce SK) volt káplán, majd 1876-ban Simor az érseki aulába hívta udvari káplánnak.

Az ősi nemesi család szigorúan egyházi irányultságú, jómódú sarjának gyors egyházi karrierje szinte ki volt jelölve. 1880-ban Esztergom város Cs-t választotta plébánosának, aki beváltotta a hozzá fűzött reményeket. Felújíttatta a plébániatemplomot és a hozzá tartozó kápolnákat. Buzgalommal tett eleget prédikálási és gyóntatási kötelezettségének, felkarolta az időseket és a betegeket, akiket rendszeresen meglátogatott a kórházban is. Törekedett a plébániához tartozó gyerekek hitéletének elmélyítésére, népmissziót szervezett és életre hívott egy Jézus Szíve társulatot is. Mindezekért mintaszerű pap hírében állt. Prohászka Ottokár, a magyar katolikus egyház későbbi megújítója 1882-ben, akadémiai pályafutása előtt két hétig Cs. káplánja volt. A Prohászka által a következő években a pasztoráció megújítására kifejlesztett program számos eleme figyelhető meg Csáky működésében.

A király Cs-t 1885-ben a pozsonyi társaskáptalan kanonokjává nevezte ki. A káptalan rábízta a Herberstein-Illésházy hölgyalapítvány kezelését, amelyet sikerült a zavaros állapotokból kivezetnie. 1887-ben kanonokként visszatért Esztergomba, ahol ismét tevékeny szerepet vállalt a város közéletében, többek között a konzervatív irányultságú Katolikus Kör megszervezésében, melynek elnöke lett. Adminisztrátori tehetségét Esztergomban is igénybe vette a káptalan, amely három évre rábízta a jótékony intézmények pénztárát, majd 1890-ben a káptalani törzsvagyon kezelését is. Cs. egyben a gazdasági tanács tagja is lett. Tevékenységével hozzájárult a főkáptalan jövedelmeinek jelentős gyarapításához. Emellett sokat jótékonykodott, és támogatta többek között az esztergomi Szent Erzsébet Nőegyletet és a tanítóképző segélyegyletet.

1890-ben a cholti Mindenszentek apátság címzetes apátja lett, 1896-ban curzolari választott püspöki címet nyert, és nyitrai főesperessé is kinevezték. A hercegprímással történt egyeztetés után – aki Cs-t „alkalmasnak és mélt-

tónak” találta – Wlassics kultuszminiszter a váci püspöki székre ajánlotta a királynak. Hangsúlyozta politikai hűségét, egyházi érzületét, valamint lelkipásztori és kormányzati tapasztalatát, és külön kiemelte „kimagasló egyházművészeti ismereteit”. A király a javaslatot 1900. április 18-án fogadta el és nevezte ki váci püspökké, XIII. Leó a döntést már április 19-én jóvá is hagyta. Püspökké szentelését Vaszary Kolos hercegprímás végezte június 17-én Esztergomban. A szentelésen a kiterjedt grófi család közel összes tagja megjelent. 1900. augusztus 5-én Cs. a család díszhintóján vonult be Vádra, ahol ünnepi keretek között iktatták be. Beszédében felvázolta püspöki programját, amelynek középpontjában a hitélet elmélyítése és a katolikus öntudat megerősítése állt. Hangsúlyozta továbbá a katolikus sajtó és a keresztény irodalom fontosságát, a családi értékeket, az imádságos lelkületet, és Jézus Szíve, Mária és a szentek tiszteletére buzdított. A beiktatást követő díszlakomán felszólalt rokona, Csáky Albin († 1912) korábbi kultuszminiszter is.

Hivatalvezetése során törekedett a kifinomult modorra, és kifejezetten barátságosan viselkedett mindenkivel. Hétközben minden nap fogadóórát tartott, ahol a látogatók kifejthették kéréseiket. Ugyanakkor fontosnak tartotta a püspökség ceremóniális fényének emelését is: 1900-ban, a magyar kereszténység 900 éves jubileumán a pápától kieszközölte a káptalan számára a *cappa magna* viselésének jogát. Jóllehet inkább tradicionális nézeteket vallott, mégis jelentősen hozzájárult a püspökség viszonyainak korszerűsítéséhez, amihez alkalmas végrehajtókat talált Virter Lajos nagyprépost és Jung János, majd Grossmann Ferenc segédpüspökök személyében. Az intézkedések nyomán új plébániákat, *curatiá*kat és *expositurá*kat szervezett, amelynek köszönhetően 18 község kapott saját lelkipásztort. Folytatva elődei munkáját, kiépítette Budapest külvárosainak pasztorációját, mivel ezekben a beköltözés és az általános demográfiai változások miatt rendkívüli mértékben megnőtt a népesség. Az uralkodó nemzetiségi politikának megfelelően támogatta a magyar nyelv használatát az oktatásban és a szentmiséken.

Cs. különös figyelmet szentelt a papság magaviseletének, szociális helyzetének és képzésének. Papjaitól az egyházi eszméknek megfelelő lelki és erkölcsi életet követelt. 1908-ban például utasítást adott a házvezetőnőkkel való bánásmóddal kapcsolatban. Meghagyta, hogy a lelkipásztorok működésük helyszínén lakjanak, továbbá megkövetelte az adminisztratív felada-

tok pontos teljesítését és a takarékoságot. Ennek ösztönzésére az arra érdemes lelkipásztorokat kitüntette. Az évek során öt alkalommal szervezett lelkigyakorlatot a püspöki székhelyen kívül a nagyobb városokban, Kecskeméten, Szolnokon és Hódmezővásárhelyen. 1913-ban elrendelte, hogy minden pap köteles legalább két évente egy jezsuita vagy egy lazarista rendházban lelkigyakorlaton részt venni. Gyakran meglátogatta a szemináriumot, és figyelemmel kísérte a növendékek tanulmányait és személyes körülményeit. A kor kihívásaihoz alkalmazkodva a szemináriumban bevezette a magánjogi és szociális kérdések tanítását is. A megnövekedett igények enyhítésére tervbe vette a kispapok létszámának növelését és a szeminárium bővítését. Mivel ezt alapítvány nem biztosította, a költségek fedezésére nagy gyűjtést szervezett, amelyhez ő maga 28 000 koronával járult hozzá. Az adományoknak köszönhetően a szomszédos iskola megvásárlásával sikerült kibővíteni a szemináriumot. Cs. tervezte egy modern szemináriumi épület megépítését, hagyatéka nagy részét is e célra áldozta, a kivitelezést azonban csak hivatali utódja, Hanauer püspök tudta megvalósítani. Cs. gondot fordított papjai időskori ellátásának javítására is. A papi nyugdíj rendezése ügyében 1904-ben tervezetet küldött szét az esperesi kerületeknek. A beérkező visszajelzések után 1907-től léptette életbe az új nyugdíjtörvényt, amelynek értelmében a székeskáptalan kivételével az egyházmegye egész papsága jövedelmének másfél százalékát köteles volt befizetni a nyugdíjpénztárba. A pénztárat 1906-ban, majd 1913-ban ismét újjászervezte. Ezzel párhuzamosan az esztergomi *Albertinum* mintájára 50 000 forintos alaptőkével felállította a *Borromaeumot*, amely a munkaképtelen, elaggott papok megsegítésére a rendes nyugdíjon felül biztosított támogatást.

Cs. a váci kanonokokkal együtt a régió egyházi oktatásának fejlesztésére törekedett, és e célból tanfelügyelői hivatalt hozott létre, amely a püspöki aulában működött. Székvárosa valamennyi iskoláját személyesen látogatta végig, és 1903-ban 200 000 koronát adományozott a városi önkormányzatnak az iskolák felújítására és építésére. Ebből építették fel a Karolina Leányiskolát, amelyet a püspök édesanyjáról neveztek el. A városon kívül, az egyházmegye területén további 17 iskola felújítását támogatta. Tanüggyel kapcsolatos körleveleiben hangsúlyozta az iskolák katolikus szellemiségének megőrzését és a magyar nyelv tanítását. Püspöksége alatt nyílt meg a Miasszonyunkról nevezett Szegény Iskolanővérek (*Congregatio Sororum Scholasticarum de Kalocsa*) *Constantinum* leánynevelő intézete Kiskunfélegyházán elődje, Schuster

Konstantin alapítványának köszönhetően. Egy főúri alapítvány gondoskodása nyomára a város katolikus elemi iskoláit is megújították. A Katolikus Legényegylet keretei között a felnőttek képzéséről is gondoskodott. 1908-ban a szociáldemokrata sajtóorgánumok Cs-t is felelősnek tartották egy halálos áldozatokat követelő és súlyos sebesülésekkel járó iskolai katasztrófaért, amelynek során a rossz állapotú állami iskolaépület összeomlott, gyermekeket temetve maga alá. A kiskundorozsmai iskola építéséhez szükséges telek átadását ahhoz a feltételhez kötötte, hogy egyházi iskolát is építsenek a faluban.

1912-ben Vác város megváltotta a püspöknek régóta haszonbérbe adott városi vám-, piaci és kikötői illetékeket évi 20 000 koronáért cserébe, amelyet a katolikus iskolák fenntartására kellett fordítani.

A katolikus mozgalom érdekében támogatta a hagyományos jellegű intézményeket éppúgy, mint a modern pasztorális eszközöket. A budapesti Központi Oltáregylet helyi fiókjából önálló egyházmegyei oltáregyletet szervezett, amelyet számos adománnyal gazdagított. Ugyanezt a célt szolgálta az egyházmegyében az örökimádás megszervezése, amelynek egyik központja a váci Karolina kápolna volt. 1906-tól kezdve Mária-kongregációkat állított fel gimnazisták, lányok, férfiak és iparosok számára. A hitélet elmélyítése érdekében nagy hangsúlyt fektetett a lelkigyakorlatokra és a népmissziókra. A váci értelmiség hölgy tagjainak két alkalommal maga tartott lelkigyakorlatot, a férfiak számára pedig minden évben nagyhéten egy jezsuitát hívott meg ebből a célból. 1902-ben és 1910-ben misszióra került sor a jezsuiták vezetésével, amely nagy tömeget vonzott, 1903-ban egy ferences szerzetes folytatta a missziós munkát. Az egyházmegye más városai-ban és falvaiban is tartottak missziókat, és maga Cs. bérmaútjaira is missziós lelkülettel ment. Támogatta a jótékony Szent Vince Egylet és a Katolikus Legényegylet működését. Aktívan részt vett az országos egyesületi életben is, 1908-ban a Katolikus Népszövetség társvédnőke lett. Felkarolta a börtönmisszió ügyét és a váci országos fegyintézetben több alkalommal személyesen tartott elmélkedéseket. Támogatta a katolikus sajtó ügyét, 1905-ben körlevélben buzdította papjait a katolikus lapok terjesztésére, és felhívta a hívek figyelmét a korabeli világi sajtó veszélyeire. 1906-ban e témában a püspöki konferencián is felszólalt, 1908-ban a lelkigyakorlaton résztvevő papoknak külön konferenciát rendezett e témában. Törekvése gyakorlati átültetése céljából a Katolikus Sajtóegyesületnek új nyomdagépet vásárolt.

1909-től rendszeresítette a Sajtóvasárnap intézményét, melyre évente egyszer került sor az egyházmegye területén. A szociáldemokrata sajtóorgánumok jelentései szerint Cs. 1907-ben az újságírók segélyalapjának 60 000 korona összeget adományozott, amelyet azonban az alap elnöke, Cs. pártfogoltja és a *Magyar Állam* c. katolikus lap főszerkesztője elsikkasztott. Feljelentésre ez ügyben nem került sor.

Cs. fontosnak tartotta, hogy gyakran gyóntasson és prédikáljon. Közértetően megfogalmazott, népies szófordulatokkal tűzdelt beszédeit nagy népszerűség övezte. Külön prédikációkat szentelt a korszak nagyobb nemzeti vagy egyházi évfordulóinak és eseményeinek is. Irodalmi munkásságának gerincét nagybőjti körlevelei adták, amelyekben kora erkölcsi és teológiai kérdéseivel foglalkozott. Nyomtatásban megjelent számos nagybőjti prédikációja, a váci asszonyoknak tartott lelkigyakorlatos elmélkedései, valamint az oltáregylet ülésein tartott beszédei. Rendszeresen részt vett a püspöki konferenciákon és a nemzeti katolikus napokon. Résztevője volt az 1902. évi autonómia-tárgyalásoknak. Fiatal kora miatt azonban a püspöki karban nem jutott jelentősebb szerep neki.

A Szentszékkal és bécsi követeivel – különösen Gennaro Granito Pignatelli di Belmonte bécsi nunciussal (1904–1911) – jó kapcsolatokat ápolt, és egyházkormányzása idején többször megfordult Rómában. Először 1901-ben járt *ad limina* látogatáson a Szentszéknél, harminc éves szünet után elsőként. 1903-ban részt vett a XIII. Leó pápa tiszteletére tartott római ünnepségen. 1906-ban X. Pius pápa kétszer is fogadta, és megbecsülése jeleként neki, valamint utódainak az érseki pallium viselésének jogát adományozta. Ugyanabban az évben a magyar külügyi bizottságban megvédte azt a gyakorlatot, amelynek megfelelően a Szentszék a püspöki kinevezések előtt saját csatornákon keresztül szerzett információt a jelöltekről. 1908-ban azonban már nem tudott elutazni a pápa ötvenéves jubileumi ünnepségére, ezért titkárát küldte Rómába a bőségesen adományozott péterfillérekkel.

A püspökség gazdálkodásában folytatta elődje, Schuster Konstantin által megkezdett és Nagy Sándor jószágkormányzó évtizedes tapasztalata által támogatott modernizációs programot, ami jó alapot teremtett a jótékony célú kezdeményezéseknek. Vácon szegényházat tartott fenn. 1902-ben 20 000 korona tőkével megalapította a Szent Antal Egyesületet, a süketnéma intézet javára 50 000 koronás alapítványt tett. A földreform ügyét úgy karolta fel, hogy a püspöki nagybirtokok parcelláit a korábbi nagybérlők helyett helyi

lakosoknak adta bérbe. 1906-ban a helyi parasztok között parcelláztatta Bihar vármegyében fekvő kiterjedt magánbirtokát. 1917-ig több mint egymillió koronát áldozott különféle egyházi és jótékony célokra.

Cs. fontosnak tartotta püspöki székhelyének fejlesztését, gyarapítását is. Restauráltatta a székesegyház tornyait, kupoláját, valamint a külső és belső falakat. Orgonát, szobrokat és új berendezést vásárolt és 1905-ben bevezette a villanyvilágítást. 1901-ben a székesegyház jobboldali oratóriumában kincstárat létesített, amely az új szerzeményekkel az ország második legnagyobb székesegyházi kincstárává nőtte ki magát. Rendeztette a székesegyház előtti teret is, ahová egy parkkal körülvett Szűz Mária és Szent József szobrot is állíttatott. A püspöki palotát értékes bútorzattal, szőnyegekkel és órákkal rendezte be, valamint vízvezetékrendszerrel látta el. A palota kertjét angolkertté alakíttatta. Több mint 20 templom renoválását támogatta, az oltáregyesületeken keresztül pedig a szegény templomok felszereléseiről gondoskodott. Cs. szerepet vállalt a város kulturális egyesületeiben is, támogatta a Katolikus Líceum felolvasóestjeit, a Múzeumegyesületet pedig várostörténeti vonatkozású régiségekkel és könyvekkel gazdagította. Ez irányú tevékenységét számos címmel és elismeréssel jutalmazták állami és egyházi körökben.

Az első világháború kitörését követően tizenöt ágyas kórházat állított fel saját költségén, és részt vett a különféle háborús hadsegélyezési és jótékonyági kezdeményezésekben, amelynek elismeréseként 1919-ben a Vöröskereszt tiszti keresztjét kapta. Az 1918-as őszirózsás forradalom idején igyekezett az egyházi érdekeket képviselni, és novemberben tiltakozott a gödöllői főszolgabírónál a dányi plébánost ért támadás ellen.

1917 óta türelemmel viselt súlyos betegségben, 67 évesen, 1919. február 16-án hunyt el Vácon, nem sokkal a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt. Halála elsőként adott alkalmat annak a kérdésnek a megvitatására, hogy a fiatal köztársaságot illeti-e az addig a királynak kijáró főkegyúri jog és ezzel a püspökök kinevezésének joga. Cs. esztergomi és váci működésének számos intézménye javára végrendelkezett. Magánvagyonából 700 000 koronát családjára hagyott. A nekrológok jótékony adományainak összegét több mint 6 000 000 koronára becsülték. Akarata ellenére az Örökimádás kápolna kriptája helyett a székesegyház kriptájában helyezték örök nyugalomra. A temetési szertartást Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök, egykori káplánja végezte.

• *Művei*: *Agr. Herberstein-Illésházy-féle bölgyalapítvány*, Pozsony 1886; *Statuta foundationum pro stipendiis scholasticis*, Esztergom 1891; *Hit, remény, szeretet*, Budapest 1903; *Allocutio praesulis Vaciensium*, Budapest 1904; *A bánatról*, Vác 1906; *Nagybőjti beszéd*, h. n. 1906; *Elmélkedések melyeket a bölgyközönségnek Váczon tartott*, Vác 1901, 1906; *Esketési beszéd*, Budapest 1907. • *Források*: VPKL Acta privata Csáky Caroli Comes Episcopi Vaciensis fasc. 212–221/1; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; *Neue Freie Presse* 29. 9. 1892, 12. 12. 1906; *Arbeiter Zeitung* 18. 11. 1908; *Arbeiter Zeitung* 25./28. 12. 1907, 29. 11. 1908; *Wiener Zeitung* 1. 1. 1913; *Pester Lloyd* 18. 6. 1900, 28. 12. 1912, 17./18. 2. 1919 (nekrológ); VK 1900. 1. 21. (1), 1900. 2. 25. (2); *Váci Hírlap* 1919. 2. 19. (1), 1919. 2. 23. (2); VK 1919. 2. 20. (2); *A nagykátai esperesi kerület papságának emlékirata*, Vác 1901; *Értesítő a Váci Egyházmegyei és Központi Ol-táregyesület szervezéséről*, Budapest 1902; *Toldy Jenő memorandumuma Kiskunfélegyháza iskolai alapítványairól*, Kecskemét 1910; *Csáky Károly Emmanuel gróf váci megyés püspök 1900–1910*, Vác 1911, 40–57, 74–91, 102–129. • *Irodalom*: BÁNK, *Almanach*, 194–196; BEKE, *Az esztergomi*, 124–125; BEKE ZSÓFIA–VARGA-KOHÁRI MÁRIA (szerk.), „...emlékeztek meg előljáróitokról...”. *Konferenciakötet Csáky Károly Emmánuel és Hanauer Árpád István püspökök székváltásának centenáriuma* (A Váci Egyházmegye múltjából XVIII), Vác 2022; CHOBOT, *A váci egyházmegye II*, 667–672; DABÓCZI, *Verőcén a nyelvhasználat*, 40; ECKHART FERENC, *A püspöki székek és káptalani javadalmak betöltése Mária Terézia korától 1918-ig*, Budapest 1935, 60; HC VII–IX; KISS JÁNOS–SZIKLAY JÁNOS (szerk.), *Akatolikus Magyarország 1001–1901*, II, Budapest 1902, 747–49; MKL II, 332–333; ÓNODI MÁRTA, *A kiskunfélegyházi Constantinum leánynevelő-intézet krónikája (1919. december – 1923. augusztus)* (Bács-Kiskun megyei levéltári füzetek XII), Kecskemét 1999; TRAGOR IGNÁC, *Vác műemlékei és művészei*, Vác 1930, 65.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 252–258.

RÉTFALVI BALÁZS

RÖVIDÍTÉSEK

AAK	Arcibiskupský archív Košice (Kassa/ Košice)
AAV	Archivio Apostolico Vaticano
KFL	Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (Kalocsa)
ÖStA HHStA	Haus-, Hof- und Staatsarchiv des Österreichischen Staatsarchivs (Bécs/ Wien)
PL	Prímási Levéltár (Esztergom)
PMKL	Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára (Budapest)
VPKL	Váci Püspöki és Káptalani Levéltár (Vác)

KLIEBER, *Bischofslexikon*

Die Bischöfe der Donaumonarchie 1804 bis 1918. Ein amtsbiographisches Lexikon. Band I: Die röm.-kath. Kirchenprovinzen Gran, Kalocsa, Erlau im Königreich Ungarn, In memoriam Erwin Gatz, hg. von RUPERT KLIEBER, unter Mitarbeit von PÉTER TUSOR (Berlin, Duncker & Humblot, 2020) ISBN 978 3 428 15648 1

További rövidítések: <https://institutumfraknoi.hu/repository/abbreviations>

K é p a r c h í v u m

1. Roskoványi Ágoston váci püspök (1851–1859)
(VPKL)

2. *Schuster Konstantin väci püspök (1887–1899)*
(VPKL)

3. *Csáky Károly Emmánuel váci püspök (1900–1919)*
(VPKL)

4. Csáky Károly Emmánuel váci püspök korális öltözékben

Az egyházmegye papsága és hívei számára készült képeslapon az arisztokrata főpap egyszerre visel mozzettát és (alatta) mantalletát a karing felett, ami eredendően bíborosi kiváltság volt. (VPKL)

5. Csáky Károly Emmánuel váci püspök családtagjai, rokonai körében
Az esküvői fotó a váci püspöki palotában készült. (VPKL)

<https://institutumfraknoi.hu/kiadvanyok/cst>